

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПИСЬМЕННА ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри міжнародних
економічних відносин, доктор
економічних наук, доцент
_____ М. В. Савченко
« ____ » _____ 2020 р.

Трансформація ринку аграрної продукції України в умовах євроінтеграції

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
З.А. Атаманчук, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин,
кандидат екон. наук, доцент

_____
підпис

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали / за шкалою ЄКТС / за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Письменна О.В. Трансформація ринку аграрної України в умовах євроінтеграції. Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини. Освітня програма “Міжнародні економічні відносини”. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020.

У роботі розглянуто економічний зміст, сутність та необхідність трансформації ринку аграрної продукції; зроблено аналіз сучасного стану розвитку українського ринку аграрної продукції в умовах євроінтеграції та надано рекомендації щодо державної підтримки розвитку ринку аграрної продукції в Україні.

Основними науковими результатами дослідження є запропонована система ринку аграрної продукції та фактори впливу на ефективність галузі сільського господарства України, які проаналізовано за допомогою програмного забезпечення BP_STAT.

Ключові слова: аграрний ринок, сільськогосподарська продукція, державна підтримка, євроінтеграція, зовнішня торгівля.

83 с., 14 табл., 17 рис., бібліограф.: 98 найм.

Pysmenna O.V. Transformation of Ukraine's agrarian products market under the conditions of Euro-integration. Specialty 292 International economic relations. Educational program “International economic relations”. Vasyl' Stus Donetsk National University. Vinnytsia, 2020.

There were studied economic sense and necessity of transformation of agrarian products market, made the analysis of the modern condition of development of Ukrainian market of agrarian products in the context of Euro-integration and there were given recommendations of state support of development of the agrarian products market of Ukraine.

The main scientific results are: proposed system of agrarian products market and factors of influence on the effectiveness of agriculture of Ukraine, which were analyzed using BP_STAT program product.

Key words: agrarian market, agriculture products, state support, Euro-integration, external trade.

83 p., 14 tabl., 17 fig., bibliography: 98 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ..	7
1.1 Економічний, зміст, сутність та необхідність трансформації ринку аграрної продукції.....	7
1.2 Теоретичні основи дослідження ринку аграрної продукції.....	15
1.3 Світовий досвід регулювання і трансформації аграрного ринку	22
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ.....	32
2.1 Аналіз сучасного стану розвитку українського ринку аграрної продукції в умовах євроінтеграції.....	32
2.2 Порівняльна оцінка тенденцій розвитку експортної складової АПК України та країн Центральної та Східної Європи.....	40
2.3 Оцінка факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України	48
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	56
3.1 Забезпечення конкурентоспроможності аграрного ринку України на базі інноваційної складової.....	56
3.2 Напрями диверсифікації експорту вітчизняної аграрної продукції в умовах євроінтеграції.....	63
3.3 Державна підтримка розвитку ринку аграрної продукції в Україні.....	69
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми. Важливою частиною проголошеного Україною стратегічного курсу на всебічну модернізацію господарства у сучасному глобалізованому світі, формування системи нових відповідних йому міжнародних економічних відносин, є формування конкурентоспроможності продовольчої продукції та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств. Велику частку продовольчих товарів або сировини для них виробляють малі та середні аграрні підприємства, особисті господарства. Однак, цілеспрямована робота стосовно впровадження обґрунтованих технологій майже не ведеться. Це приводить до того, що їх продукція не відповідає вимогам якості та безпеці в межах вимог СОТ та ЄС і є неконкурентоспроможною у значних обсягах. Тому підписання Україною угоди про Асоціацію з ЄС може призвести до втрати вагомого джерела сукупного доходу сільських родин, маргіналізації населення, перетворення вітчизняного аграрного ринку на ринок збуту європейських продовольчих товарів та продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в галузі та в розвитку сільських територій і створить загрозу продовольчій безпеці держави.

Формування конкурентоспроможності продукції вітчизняних агроформувань, їх функціонування на внутрішньому та європейському аграрних ринках отримали висвітлення в економічній літературі у роботах таких вітчизняних науковців, як: П. Беленький, С. Бугіль, С. Васильчак, Н. Голомша, Р. Дудяк, С. Кваша, В. Липчук, М. Малік, О. Нужна, Т. Орехова, П. Саблук, М. Савченко, І. Хаджинов, З. Атаманчук та ін.

Мета дослідження – визначення чинників та тенденцій зміни конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції вітчизняних аграрних підприємств на європейському аграрному ринку, виявлення причин, які її знижують та обґрунтування перспективних напрямів державного регулювання та підтримки підвищення.

Поставлена мета обумовлює вирішення таких **завдань**:

- визначити економічний, зміст, сутність та необхідність трансформації ринку аграрної продукції;
- дослідити теоретичні основи дослідження ринку аграрної продукції;
- проаналізувати світовий досвід регулювання і трансформації аграрного ринку;
- зробити аналіз сучасного стану розвитку українського ринку аграрної продукції в умовах євроінтеграції;
- зробити порівняльну оцінку тенденцій розвитку експортної складової АПК України та країн Центральної та Східної Європи;
- визначити проблеми конкурентоздатності вітчизняної аграрної продукції на закордонних ринках;
- дослідити забезпечення конкурентоспроможності аграрного ринку України на базі інноваційної складової;
- запропонувати напрями диверсифікації експорту вітчизняної аграрної продукції в умовах євроінтеграції;
- надати рекомендації щодо державної підтримки розвитку ринку аграрної продукції в Україні.

Об’єкт дослідження – процес трансформації ринку аграрної продукції України в умовах євроінтеграції.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні аспекти, інструменти і методи підвищення конкурентоспроможності української аграрної продукції на європейських ринках.

Теоретико-методологічною базою кваліфікаційної (магістерської) роботи є наукові роботи українських та зарубіжних вчених із проблем розвитку ринку аграрної продукції.

Інформаційною базою дослідження є статистичні дані Державного комітету статистики України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Закони України, накази та розпорядження Кабінету міністрів України.

У процесі проведення дослідження використовувались такі **методи**: за допомогою діалектичного методу досліджено категорію “аграрний ринок”.

Також використано методи абстрагування і угруповання (для визначення тенденцій розвитку експортної складової АПК України та країн Центральної та Східної Європи), статистичного спостереження, логічного і порівняльного аналізу (для діагностики сучасного стану розвитку українського ринку аграрної продукції в умовах євроінтеграції), методи аналізу та синтезу (для розробки системи індикаторів для розрахунку ефективності галузі сільського господарства України).

Теоретичне та практичне значення мають результати аналізу ринку аграрної продукції України, а також рекомендації щодо підвищення рівня її конкурентоспроможності; оцінка факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України; запропоновані напрями диверсифікації експорту вітчизняної аграрної продукції в умовах євроінтеграції та інструменти державної підтримки розвитку ринку аграрної продукції в Україні.

Наукові результати дослідження полягають у наступному:

- удосконалено систему ринку аграрної продукції, яка включає першу підсистему (ринкова інфраструктура), друга підсистема (стабілізації та регулювання), третю підсистему (координації пропозиції), четверту підсистему (товаровиробники);
- удосконалено підходи до визначення факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України;
- отримав подальший розвиток інструментарій аналізу зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією.

Результати кваліфікаційної магістерської роботи апробовано на Міжнародній науково-практичній конференції “Стан держави під час пандемії коронавірусної хвороби” (Київ, 11 вересня 2020 р).

Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 98 найменувань, з 1 додатку. Загальний обсяг роботи 83 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1 Економічний, зміст, сутність та необхідність трансформації ринку аграрної продукції

В процесі формування в Україні ринкової економіки значення має не тільки ґрунтовне розуміння процесів трансформації аграрного сектора економіки, але й формування повноцінного аграрного ринку з метою його адаптації до вимог світового економічного простору. Водночас, потребують узагальнення і уточнення ідеї вчених-економістів на сутність, значення понять деяких основних економічних категорій, однією з яких є ринок. Так, розвиток поділу праці, економічна відокремленість суб'єктів господарювання різних форм власності, необхідність обміну інструментами праці стали об'єктивними причинами розвитку ринку.

При визначенні поняття ринку необхідно використовувати напрацювання світових класиків економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Мілля, А. Пігу, Дж. Кейнса, В. Нордгауза, Г. Армстронга, Ф. Котлера та ін., в контексті систематизуючих теорій і досвіду передових країн. При цьому значний доробок в теорію ринку також внесли відомі українські вчені: В. Андрійчук, О. Березін, М. Хвесик, В. Геєць, С. Дусановський, С. Кваша, Ю. Коваленко, С. Мочерний, Т. Осташко, П. Саблук, А. Чухно та ін.

Основна економічна категорія «ринок» є багатоаспектною та багатовимірною. Розглядаючи ринок в контексті еволюції розвитку, необхідно зазначити, що дане поняття дуже давнє. Точного визначення в науковій літературі не існує. Безліч підходів до визначення ринку обумовлена, з одного боку, різними сферами їх використання, а з іншого – використанням категоріального апарату різних економічних теорій (зокрема, декілька дефініцій ринку подає Оксфордський словник, серед яких – сукупність продавців і

покупців; місце, де зустрічаються продавці і покупці; умови для купівлі-продажу).

Процес становлення й розвитку ринкової системи відбувався тисячоліттями. В цей час матеріальне виробництво, в основному було натуральним і ринок насичувався невеликими об'ємами товарів. За своїм значенню він не відігравав важливої ролі у підтримці обмінних операцій у суспільному розвитку й споживанні товарів. З часом розвивалось матеріальне виробництво зростали обсяги ринкових операцій купівлі-продажу, зростала й роль самого ринку. Із додаткової ланки технічного характеру він перетворився на координатора економіки.

Одне з перших дефініцій терміну “ринок” – “місце торгівлі, місце купівлі та продажу товарів”. Такий зміст зберігся й до наших часів як побутовий. У свій час видатний економіст А. Сміт підійшов до визначення цього поняття на більш високому рівні, висунувши на основний план сам факт взаємодії продавців та покупців, зіставлення попиту та пропозиції, створення ринкових цін [1].

Наразі в економічних дослідженнях поняття “ринок” вченими тлумачиться неоднозначно. Різні підходи у визначенні сутності ринку пояснюються тим, що на шляху розвитку суспільних відносин ринок зазнавав певних змін в залежності від суспільних умов розвитку економіки держав, мети і завдань, які ставило перед собою суспільство на різних етапах свого розвитку.

Загалом, в науковій літературі сутність ринку визначається у вузькому та широкому розумінні. Науковці, прихильники вузького розуміння вбачають, що категорія “ринок” – “... це система економічних відносин між продавцями (виробниками) і споживачами (представниками попиту) окремих товарів та послуг, які формуються під впливом попиту і пропозиції” або “... інститут або механізм, який зводить разом покупців і продавців окремих товарів та послуг” [2]. Досліджуючи виробництво і попит, саме ринок демонструє товаровиробникам, що потрібно виробляти і в якій кількості, якої якості, тому що через ринок споживачі впливають на рівень цін.

У більш широкому розумінні економічна категорія “ринок” охоплює декілька понять. Насамперед, це розуміння ринку як “системи економічних відносин, які складаються у процесі виробництва, розподілу товарів, а також руху грошей, для яких характерна свобода суб’єктів у виборі продавців та покупців, визначенні цін, формуванні матеріальних та фінансових ресурсів” [3]. Регулюючу роль при таких стосунках здійснює держава, шляхом запровадження непрямих економічних інструментів (податки, митні платежі, кредитні ресурси та ін.).

З точки зору інституціоналізму ринок є структурою, яка охоплює різні інститути: закони, правила гри, кодекси поведінки, типи відносин [4]. Представник інституціоналізму Д. Норт визначає ринок як систему інститутів, одні з яких стимулюють зростання ефективності, а інші – знижують.

Дослідження демонструють, що ринкові відносини в процесі розвитку та ролі ринку в житті людей зазнавали частих змін. Цей еволюційний процес суспільства, можна охарактеризувати трьома рівнями економічного розвитку: виробництво, економіка, ринкова економіка.

Серед багатьох сьогодні функціонуючих галузевих ринків, одним з досить давніх явищ цивілізації, розвитку економіки багатьох країн є аграрний ринок. З давніх часів першими предметами обміну стали саме результати праці землеробських і скотарських племен, тобто продукція сільського господарства [5]. З течією часу, з використанням здобутків світової науки в економічній діяльності людей аграрний ринок набув нових форм і зайняв важливе місце серед багатьох товарних ринків. Сучасний напрям розвитку науки про ринки, виділяє в окремий ринок – аграрний ринок (нерідко визначається як сільськогосподарський, продовольчий або агропродовольчий), на якому предметом купівлі-продажу є сільськогосподарська продукція та аграрні товари. З часу його виникнення і до сьогодні аграрний ринок залишається дуже простим за формою і служить задоволенню потреб кожного жителя як покупця, продавця чи споживача продукції харчування [6].

З економічної точки зору, аграрний ринок як сфера взаємодії продавців і покупців, пов'язаних системою обмінних відносин, охоплює виробників і споживачів аграрних товарів та представників ринкової інфраструктури – посередників” [7].

Ефективність функціонування аграрного ринку залежить від повноти виконання функцій та цілей, що за його допомогою досягаються (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Функції і зміст формування та функціонування аграрного ринку

Джерело: [9]

При формуванні та функціонування аграрного ринку прийнято виділяти наступні функції: соціальну, виявлення ринкових цін, стимулюючу, селективну, координаційну. Найважливішою є результативна соціальна функція аграрного ринку.

Важливо розглянути систему побудови ринку аграрної продукції, яка дає можливість визначити зміст його формування. Оскільки в межах системного підходу організацією вважається створення системи із важливих ресурсів, то формування аграрного ринку можна вважати його організацією. Вона передбачає визначення елементів системи як функціональних підсистем. Для цього потрібне знання складу системи, закономірностей її функціонування та формулювання мети створення кожної підсистеми й системи в загалі.

Узагальнюючи погляди вчених [8], структуру системи ринку аграрної продукції можна надати як органічну сукупність таких взаємодоповнюючих підсистем (рис. 1.2).

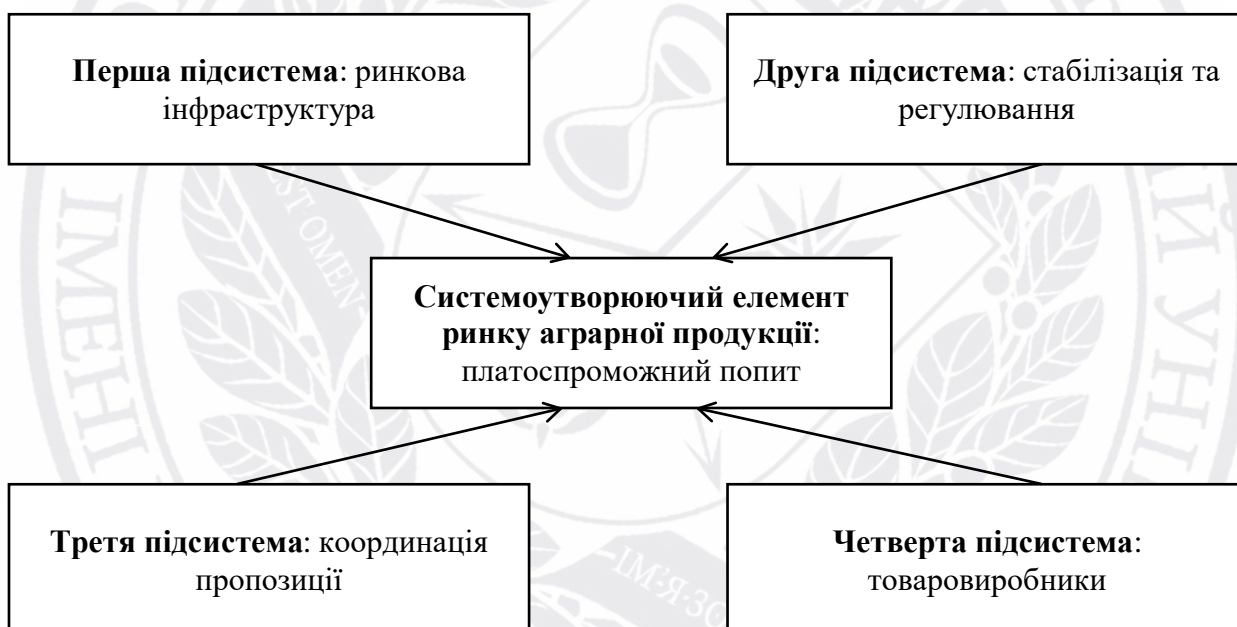

Рисунок 1.2 – Структура системи ринку аграрної продукції

Джерело: сформовано автором

Як видно з рис. 1.2 системоутворюючим елементом системи ринку агропродукції є попит населення. Перша підсистема, яка взаємодіє з операторами ринку, як з боку попиту, так й з боку пропозиції – ринкова інфраструктура. Її завдання – це генерація ринкових сигналів щодо попиту та ринкових цін на аграрну продукцію і продовольчі товари. До складу цієї підсистеми входять суб'єкти ринку, які генерують цін попиту та пропозиції –

товарні біржі, аукціони, оптові ринки, збутова мережа аграрних та переробних підприємств, а також в окремих випадках районні торгові доми та збутові кооперативи в селах.

Друга підсистема системи ринку агропродукції враховує ту незаперечну обставину, що моделі вільного ринку несуть у собі загрозу незбалансованого зростання та необґрунтованих цінових “сплесків” і “провалів”. Тому необхідна дієва підсистема стабілізації та регулювання ринкового середовища. При її створенні необхідно враховувати багатий світовий досвід у цій справі та особливості аграрної галузі України.

Вирішення завдань окремих продуктових секторів аграрного ринку, які пов’язані з продовольчою безпекою покладаються на третю підсистему ринку – координацію пропозиції. В основному в цьому напрямі передбачається використання державних інститутів та методів у вигляді державних програм, забезпечених бюджетним фінансуванням.

Четверта підсистема аграрного ринку включає сільськогосподарське виробництво, в якому необхідно формувати належне бачення особливостей функціонування кожного укладу в ринкових умовах, шляхів та доцільності різноманітних форм самоуправління операторів ринку.

Так, з вищевикладеного випливає, що системна основа побудови ринку аграрної продукції потребує науково обґрунтованих дій, головним в яких є стратегічна направленість щодо насичення його конкурентоспроможною продукцією у зв’язку із потребами внутрішнього та зовнішнього ринків.

Слід зауважити, що ринок аграрної продукції має низку характерних особливостей, які варто врахувати для забезпечення злагодженої роботи всіх його суб’єктів, а саме:

- займає окреме місце в структурі аграрного ринку України, є важливим результатом функціонування аграрного сектора та підприємств з переробки аграрної продукції. На ефективність його функціонування впливає ринок землі, ринок праці, ринок інвестиційних товарів та інші важливі елементи. Стабільність

його функціонування і науково обґрунтована насиченість продовольчими товарами є основним завданням і метою подальшого розвитку АПК України;

- якісно виділяється серед інших товарних ринків набором товарів, що на ньому реалізуються. Вони об'єднані в групи продуктів харчування, до яких належать: зерно та хлібопродукти, м'ясо й м'ясопродукти, молоко та молокопродукти, риба та рибодукти, яйця, цукрові буряки, кондитерські вироби, насіння соняшнику, олія, фрукти, плоди і ягоди, овочі, безалкогольні напої тощо. Ці групи товарів складають основу продуктових ринків, які тісно поєднані через платоспроможний попит населення на харчові продукти та певну взаємозамінність останніх;

- аграрні товари мають високий рівень взаємозамінності і в той же час низьку еластичність, а також обумовленість обсягів виробництва не лише платоспроможним попитом, але й нормами споживання тощо;

- на аграрному ринку реалізуються товари першочергової потреби - продовольство, що має досить важливе значення для існування людини. Тому даний ринок потрапляє в сферу не лише економічних, соціальних, але й політичних інтересів;

- на аграрний ринок впливають сезонність виробництва сільськогосподарської продукції та її споживання, обумовлене біотехнологічним характером сільського господарства;

- залежність пропозиції на ринку аграрної продукції від природно-кліматичних умов. Однак, внаслідок нееластичності попиту на продовольчі товари, на ринку аграрної продукції виникає парадоксальна ситуація, коли для усієї сукупності товаровиробників може бути краще, коли погода є несприятливою, а урожай – низьким. Тому що при високому врожаї, у випадку нееластичності попиту, зменшуються доходи, що обумовлює спробу обмежити обсяг пропозиції [11].

У системі відносин ринку аграрних продуктів можна виділити дві складових. Одна з них – гарантія вільної поведінки на ринку виробників аграрної продукції і покупців на всіх рівнях, що визначає оптимальне співвідношення

попиту та пропозиції. Інша – економічні механізми регулювання ринку, вдале поєднання саморегулювання ринку з державним регулюванням, мета яких – орієнтувати суб'єктів ринку на ефективну діяльність. Державне регулювання аграрного ринку буде ефективним тільки за умови максимального врахування інтересів всіх суб'єктів ринку, в першу чергу це справедливий розподіл прибутків.

В ринковій системі становлення і розвиток ринку агропродукції визначається тривалим процесом створення системи організацій та підприємств та налагодження методів їхньої діяльності, які спрямовані на здійснення обмінних операцій, пов'язаних з купівлею-продажем [12].

В організованому ринковому середовищі ринкові відносини, що формуються між покупцями і продавцями створюють можливості без проблем обмінюватися матеріальними благами на різних ринках. Для ринкової конкуренції характерна економічна боротьба між товаровиробниками, постачальниками й споживачами товарів за найвигідніших умов їх виробництва або споживання. Це також метод вибору оптимального рішення між ними.

В умовах належно налагоджених ринкових відносин конкуренція симулює пошук нових, більш досконалих форм бізнесу, до розробки та впровадження досягнень НТП. Виходячи із умов, де основою є конкурентні переваги можна виділити найбільш типові ринкові структури: “чиста конкуренція”, “монополістична конкуренція”, “олігополія”, “чиста монополія”.

Виходячи із типів моделей ринку, окремі економісти вважають ринок аграрної продукції ринком з чистою конкуренцією.

В системі аграрного бізнесу ринок аграрної продукції, безумовно, відповідає більшості критеріїв даної ринкової структури, на якому присутня велика кількість продавців та покупців, що за рідкісним винятком жодна людина не спроможна контролювати ринок щодо деяких видів агропродукції. Тому цей ринок, на якому виробництво та пропозицію аграрної продукції здійснює велика кількість незалежних товаровиробників, можна вважати ринком з чистою

конкуренцією. Основні учасники ринку (сільгосп підприємства особисті селянські господарства) вважаються чистими конкурентами [14].

Для досягнення розвитку АПК й ринку конкурентоспроможної аграрної продукції варто радикально вирішити проблему кредитування, в першу чергу сільського господарства, в тому числі й комерційними банками. Основна причина, яка не спонукає такі банки вкладати кошти в аграрну галузь, це – великий ризик, тому що аграрні підприємства не мають можливості вчасно повертати кредити. Для цього варто вирішити дві проблеми: перша – державна бюджетна підтримка через надання позичок на тривалий період (5-10 років) під низькі відсотки; друга – гарантія державою повернення до 80-90 % позичкових коштів, які банки спрямовують на розвиток АПК.

Таким чином, з конкурентоспроможною екологічно чистою аграрною продукцією Україна може зайняти незаповнену нішу перш за все на найбільш приближеному конкурентному аграрному ринку країн ЄС. Це потребує широкомасштабної організаційної роботи щодо стимулювання розвитку органічного агровиробництва.

Таким чином, з метою здійснення конкурентної боротьби в сучасних умовах, кожний суб'єкт аграрного ринку має розуміти систему його побудови, аналізувати та оцінювати чинники конкурентоспроможності, вкладатися в науково обґрунтовані рівні витрат праці та коштів на виробництво продукції, а також з великою достовірністю передбачати, в якій галузі і кому належать важелі впливу на формування рівня конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

1.2 Теоретичні основи дослідження ринку аграрної продукції

В основу дослідження ринку аграрної продукції покладається принцип взаємозв'язку та розвитку економічних явищ об'єктивної дійсності. Економічні явища вивчаються не ізольовано від історичних обставин, а всебічно – у взаємозв'язку та розвитку. Аналізуються взаємозв'язки розвитку продуктивних

сил та виробничих відносин виробництва й реалізації продукції АПК у системі формування ринку аграрної продукції [16-18].

Одним із напрямів дослідження є системний підхід, згідно з яким аграрний ринок досліджується як цілісна система, яка об'єднує множину елементів в єдине ціле, виступає підсистемою системи більш високого рівня. Сукупність взаємодіючих елементів та спосіб їх поєднання визначають побудову системи аграрного ринку.

При аналізі економічних відносин та явищ на аграрному ринку, необхідно виявляти основи нового і орієнтуватися на них, формулюючи методологічні підходи трансформації ринку аграрної продукції в Україні. Перспективними є вказані підходи щодо поєднання інтересів суб'єктів цього ринку в контексті приєднання України до СОТ та інтеграція у європейські аграрні структури.

При здійсненні аналізу трансформацій аграрного сектора, процесів формування аграрного ринку встановлювалися кількісні та якісні відмінності в економічних явищах із урахуванням закону переходу кількісних змін у якісні, які є наслідком накопичення кількісних змін.

В межах цих завдань досліджуються чинники, що призводять до порушення ринкових процесів, і методи їх регулювання з метою забезпечення результативності економіки. Різноманітність методів теорії галузевих ринкових структур від методів мікроекономічної теорії полягає у більшій широті охоплення ринкових процесів, а з іншого – у більшій деталізації інституційних деталей [19]. Такий методологічний підхід забезпечує суттєві переваги при здійсненні аналізу агропродовольчого ринку, зважаючи на те, що його інституційна структура остаточно ще не сформована.

При обґрунтуванні підходів до структурного аналізу галузевих ринків необхідно спиратися на розробки засновників та послідовників теорії інституціоналізму – Дж. Коммонса, О. Уільямсона, Д. Норта, Дж. Ходжсона та інших. Найбільш вдалі моделі аналізу галузевих ринкових структур запропоновані Е. С. Мейсоном і розвинені іншими науковими школами. Моделі аналізу галузевих ринків вивчають результативність окремих галузей та ринків

залежно від поведінки продавців та покупців, яка залежить від структури ринку [20]. Такий підхід отримав назву парадигми “структура-поведінка-результативність”, за якою ми проведемо дослідження аграрного ринку України (рис. 1.3).

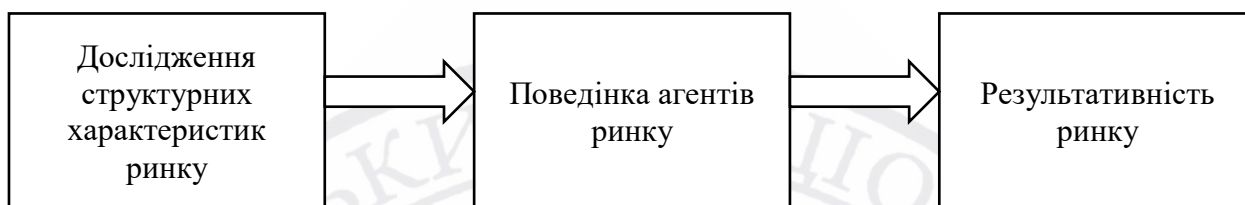

Рисунок 1.3 – Схема парадигми аналізу агропродовольчого ринку

Джерело: [21]

Зокрема, при аналізі елементів кожного з трьох блоків системи і їх взаємозв'язку спробуємо використати інституціональні підходи. Вважаємо, що аналіз інституціональних аспектів агропродовольчого ринку дасть можливість пояснити з точки зору економічної теорії цілу низку явищ, що супроводжували формування цього ринку і впливають на ефективність його розвитку в умовах ринкових відносин.

Інституціональний підхід вважається дуже продуктивним для оцінки ефективності ринків, їх елементів та структурних змін. Так, керуючись цією теорією, ефективний ринок передбачає розгалужену систему інститутів, як формальну так і неформальну, що передбачає низькі витрати на трансакції. Вітчизняні науковці вважають, що на високу вартість ринкових трансакцій у транзитивний період в Україні значно вплинули неформальні чинники, серед яких чи не найбільшим був внесок невизначеності майбутнього, що деформувало мотиви і поведінку учасників ринку [22].

Першопричиною високої вартості ринкових трансакцій є те, що в аграрному секторі України ринкові перетворення розпочалися і проходили без комплексної урядової програми, невизначеності послідовної державної аграрної політики щодо реформування аграрного сектора і формування прозорого аграрного ринку.

На етапі становлення ринкових інститутів чинники трансакційних витрат самі перебувають на стадії формування і не можуть забезпечити ефективність ринків. Тобто, нестабільність інституційного середовища зумовлює неефективність ринків. Зокрема, вартість трансакційних витрат на агропродовольчому ринку України є досить високою, що зумовлює орієнтацію агентів ринку на короткострокові цілі і адаптацію до неефективної інституційної системи замість довгострокової виваженої стратегії розвитку, а також формування нових ефективних інститутів і організацій [23].

Нині існують певні проблеми з визначенням якісних характеристик агропродовольчої продукції, які загострюються в ході набуття членства України у СОТ. Ця ситуація привела до зростання видатків трансакцій, які пов'язані з адаптацією агропродовольчих товарів до вимог міжнародних стандартів.

Важливим аргументом на користь застосування методології аналізу галузевих ринкових структур при дослідженні процесів формування і розвитку агропродовольчих ринків є комплексний підхід, який забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою та закономірностями розвитку сільського господарства та структурою й результативністю даних ринків.

В дослідженні для аналізу ринку агропродовольчої продукції в основному використовуються теорія і методологічні підходи галузевих ринкових структур запропоновані О.Т. Осташко [21].

Схема аналізу структурних змін і результативності агропродовольчого ринку України, що конкретизує парадигму “структура-поведінка-результативність”, представлена на (рис. 1.4).

У відповідності із методикою, аналіз агропродовольчого ринку необхідно проводити у декілька етапів.

Першим етапом аналізу є базові умови агропродовольчого ринку, які характеризують, з однієї сторони – особливості виробництва та споживання продукції сільського господарства у порівнянні із іншими галузями, а з іншої – специфіку конкретної ситуації стосовно розвитку аграрного сектора та продуктових ринків в Україні. Саме під впливом базових умов агропродовольчого ринку з боку

попиту і пропозиції формуються особливості структури цього ринку, які є головними складовими ринкового механізму.

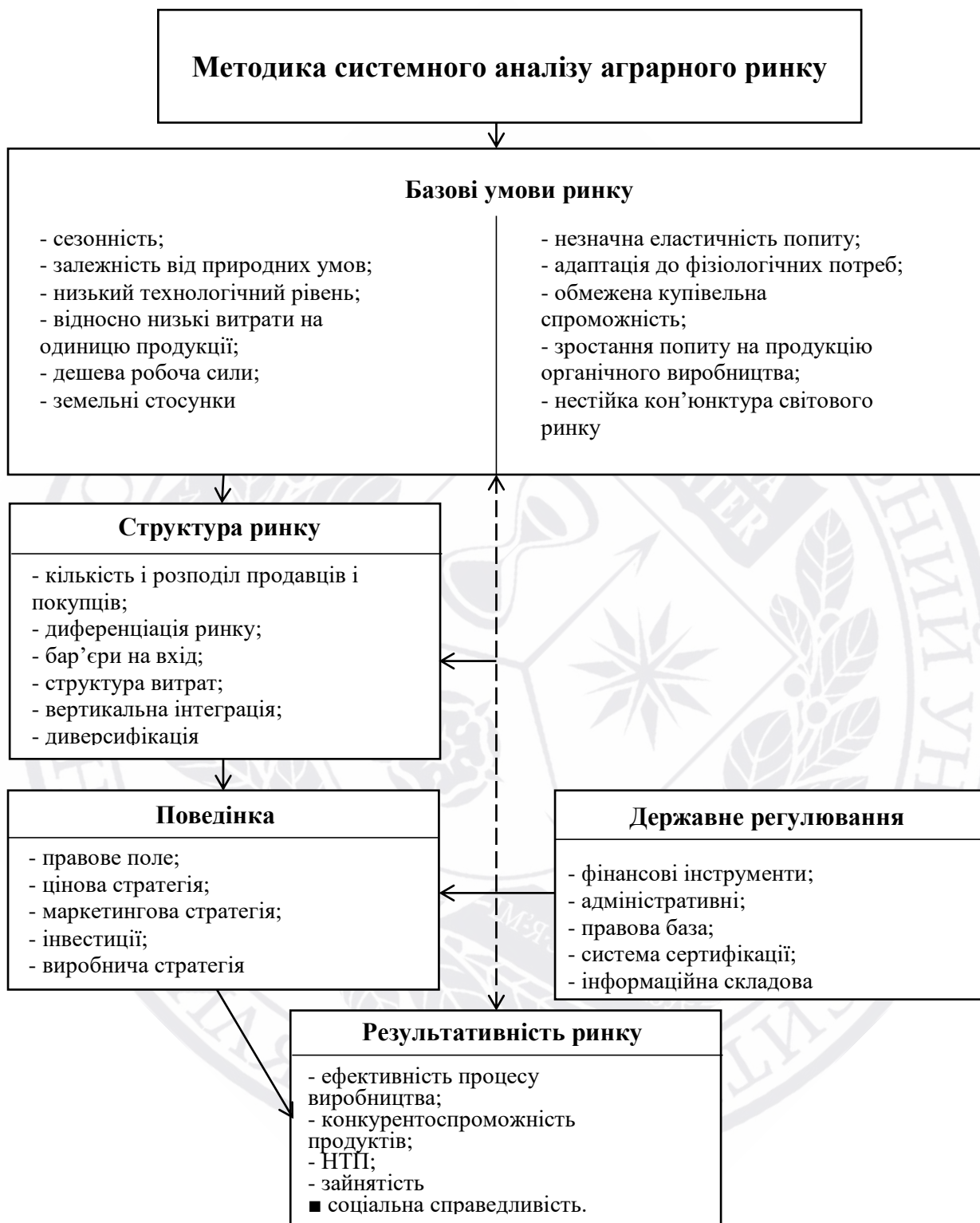

Рисунок 1.4 – Методика системного аналізу ринкових структур агропродовольчого ринку України

Джерело: [23]

Другим етапом при аналізі ринкових структур аграрного сектора є визначення масштабів і методів їх державного регулювання, адже від нього в значній мірі залежить результативність агропродовольчого ринку.

Третім етапом методики аналізу ринкових структур є дослідження структурних характеристик агропродовольчого ринку, а саме: кількісних характеристик продавців і покупців; диференціації ринку; бар'єрів на вхід; структури витрат; рівня вертикальної інтеграції, починаючи від виробництва до роздрібної торгівлі; диверсифікації виробництва.

Наступним четвертим етапом у базовій парадигмі “структура-поведінка-результативність” - поведінка суб'єктів ринку, є аналіз правового поля в якому діють суб'єкти ринку, оцінки якості підприємницького середовища, аналіз маркетингової стратегії, інвестицій у виробництво та поведінки інших суб'єктів ринку – посередників, споживачів, держави.

На п'ятому, заключному, етапі досліджується результативність ринку в основі якого є оцінка не тільки з точки зору ефективності виробництва і розміщення агропродовольчих ресурсів, але й з точки зору забезпечення зайнятості і соціальної справедливості, справедливого розподілу доходів між учасниками ринку. На цьому етапі досліджуються також цінові параметри та рівень задоволеності попиту на внутрішньому ринку.

Загалом кон'юнктуру агропродовольчого ринку, тобто конкретну економічну ситуацію, яка склалася на ринку на конкретний момент часу, можна оцінити за допомогою системи показників, які характеризують ті чи інші сторони її прояву (табл. 1.1).

У процесі аналізу кон'юнктури ринку вивчають і оцінюють коливання попиту під впливом природно-кліматичних, економічних, соціально-побутових і демографічних чинників.

Українські вчені пропонують здійснювати оцінку майбутніх наслідків для національного агропродовольчого ринку і загалом для сільського господарства від входження у СОТ на підставі аналізу таких чотирьох джерел:

- норм і правил СОТ, що регулюють торгівлю сільськогосподарськими

та продовольчими товарами;

- аналізу впливу СОТ на агропродовольчі ринки і сільську місцевість країн Центральної та Східної Європи;
  - аналізу перебігу переговорного процесу щодо приєднання України до СОТ;
- аналізу поточного стану сільського господарства України [26].

Таблиця 1.1 – Система оціночних показників кон'юнктури ринку агропродовольчої продукції

Категорія	Показники
Пропозиція продукції (товарів)	Обсяг й динаміка пропозиції. Виробничий та сировинний потенціали пропозиції. Еластичність пропозиції
Купівельний Попит	Попит за ступенем задоволення, формами виникнення та місцем покупки. Потенціал споживання: ємність ринку засобів виробництва, предметів споживання та послуг
Пропорційність Ринку	Співвідношення попиту і пропозиції. Співвідношення ринків засобів виробництва і предметів споживання. Товарна структура товарообігу. Структура продавців за формами власності. Структура покупців, Регіональна структура ринку
Тенденції розвитку	Темпи зростання продажу, цін, товарних запасів, прибутку
Коливання, циклічність	Коефіцієнт варіації продажу, цін, товарних запасів. Сезонні коливання розвитку ринку
Регіональні Особливості	Регіональна варіація співвідношення попиту та пропозиції. Регіональна варіація рівня попиту (на одну особу). Регіональна варіація темпів динаміки основних параметрів розвитку ринку
Ділова активність	Портфель замовлень. Розмір і динаміка угод. Ступінь завантаженості виробничих потужностей
Комерційний Ризик	Інвестиційний ризик. Ризик прийняття маркетингових рішень
Масштаб ринку	Загальний обсяг реалізації продукції (товарів). Рівень приватизації. Розподіл ринку. Частка малих, середніх і крупних агроформувань, фірм

Джерело: [25]

Отже, у світлі оцінки можливостей трансформації аграрного ринку України в контексті інтеграції до ЄС, поглиблених досліджень вимагають в першу чергу, питання під лаштування національних стандартів якості та маркетингових інститутів західних вимог міжнародного ринку щодо якості продовольчої продукції, реалій створення доступу сільськогосподарських

товарів іноземного виробництва на внутрішній аграрний ринок, можливості отримання доступу до міжнародні товарні ринки з конкурентоспроможною продукцією, значну частку якої могла б скласти продукція органічного агровиробництва.

1.3 Світовий досвід регулювання і трансформації аграрного ринку

Сучасна епоха висуває нові випробування на шляху розвитку агропродовольчого ринку, який характеризується сферою спільної життєдіяльності людей, різними формами їх взаємин щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції, які носять суспільний характер.

Практика розвитку соціально-економічних відносин свідчить, що фундаментальною основою, джерелом задоволення потреб людства завжди було виробництво, первісним – аграрне, саме тому ключовим завданням регуляторної аграрної політики стало забезпечення оптимального збалансування інтересів учасників ринкового обміну. В практиці таке збалансування досягається передусім за рахунок двох головних компонент: регулювання агропродовольчого ринку і розвитку сільських територій, що передбачає формування відповідної інституційної інфраструктури [27].

Агропродовольчий ринок необхідно розглядати як економічно регульовану систему в декількох аспектах: по-перше, як організаційно-інституційну структуру із взаємопов'язаними ланками (товаровиробниками, споживачами та інфраструктурою); по-друге, як систему відносин, між елементами якої проявляється регулююча роль держави; по-третє, як соціально-економічну інституцію, для котрої притаманна циклічність виробництва, розподілу, обміну і споживання агропродовольчої продукції. На відміну від інших секторів економіки, застосування досягнень генної інженерії, реалізації концепцій екологобезпечного і традиційного розвитку аграрного сектора зумовлюють співіснування різних систем ведення сільськогосподарського

виробництва, що полягають у їхній коекзистивності і характеризують специфічні аспекти реалізації аграрної соціально-економічної політики.

В кінцевому підсумку ці фактори значною мірою впливають на агропродовольчий ринок, попит і пропозицію сільськогосподарської продукції, її безпеку, застосовувані регулятивні механізми, особливості вироблення спільної аграрної політики в умовах глобалізаційних викликів, що зумовлює актуальність теми дослідження [28].

Для агропродовольчого ринку притаманний відносно стабільний, але постійно зростаючий попит і пропозиція на сільськогосподарську продукцію, сировину та продовольство з боку всіх учасників ринку.

Слід врахувати, ще задовго до виникнення сучасних викликів тисячоліття емпіричним фактом є, безсумнівно, також і та обставина, що окремі виробники сільськогосподарської продукції, по мірі розширення їх діяльності від локального до світового рівня, все більше підпадали під владу глобальної сили, яка, на думку К. Маркса, стає все більш масовою і в кінцевому рахунку виявляється як світовий ринок [29].

Постійно зростаюча чисельність населення у світі, пов'язана з подальшим світовим економічним розвитком, все більша переорієнтація у зростанні темпів попиту з рослинницької на тваринницьку продукцію призводитимуть до зростання попиту на агропродовольство, що в середньостроковій перспективі полягатиме у відносному зменшенні пропозиції сільськогосподарської продукції та її здорожчанні [30]. Така глобальна тенденція сприятиме розвитку національного аграрного ринку України і трансформації соціальних заходів, оскільки окремі види вітчизняної агропродовольчої продукції мають високу конкурентоспроможність на світовому ринку та виробляються з надлишком для внутрішнього споживання. У зв'язку з цим особливо важливе значення для розробки і реалізації ефективної аграрної політики в Україні має європейський досвід розвитку та регулювання агропродовольчого ринку.

Після успішного розширення у східному напрямку до складу Європейського Союзу нині входять 28 держав із чисельністю населення біля 500

млн. осіб. Питома вага витрат ЄС, яка припадає на аграрний сектор, становить протягом останніх років приблизно 42 % (59,5 млрд євро).

Хоча завершення цього десятиріччя ознаменувалося тим, що вперше в історії більше половини населення планети проживає в містах, ще й досі понад 50 % населення ЄС проживають в сільській місцевості [31]. Безумовно, надалі ця чисельність буде зменшуватися в результаті переселення сільських жителів та перетворення сільських територій на міські. Це типове явище глобального характеру, яке має незворотній характер, у тому числі й для українського села.

Футурологічні концепції (Д. Белл, Е. Тоффлер) пояснюють аграрне суспільство як минуле, а сільський спосіб життя як такий, що не має майбутнього [32]. Тому сільський розвиток є суттєвою сферою реалізації соціально-економічної політики, розглядається як суттєва платформа економічної диверсифікації використання природних ресурсів сільських територій. Через ці причини посилення уваги до розвитку сільських територій, поряд із гарантуванням продовольчої безпеки, має глобальний пріоритет аграрної політики ЄС.

Багато сільських територій Євросоюзу стоять перед великими викликами, сільськогосподарське виробництво мусить постійно забезпечувати високу конкурентоспроможність. В загальному це відображається в тому, що обсяг доходів на одну особу в сільській місцевості залишається й досі нижчим, ніж в містах, а сфера послуг є менш розвиненою. Збереження сільського навколишнього середовища пов'язане зі значними фінансовими витратами.

Функціонування і регулювання агропродовольчого ринку ЄС відбувається в рамках реалізації заходів Спільної аграрної політики, якій, безумовно, належить центральна соціально-економічна роль не лише по відношенню до сільськогосподарських товаровиробників, жителів сільських територій, а й щодо гарантування продовольчої безпеки держав і забезпечення соціального розвитку загалом.

З позиції півстолітнього часового горизонту можна виділити, залежно від головних пріоритетів ринкового регулювання, а також наслідків глобальних

інфраструктурно-інституційних трансформацій, під якими слід розуміти цілеспрямоване удосконалення самостійної багаторівневої ієрархічної системи розвитку і функціонування агропродовольчого ринку, що об'єднує певні елементи (матеріальні, фінансові, управлінські, нормативно-законодавчі, організаційні, протекціоністські, екологічні, культурні, світоглядні тощо), котрі діють на рівні суспільства, регіону, галузі, аграрного виробництва чи конкретного бізнес-процесу та володіють спільною метою – забезпечення сприятливих умов функціонування і сталого соціально-економічного розвитку вказаної системи, такі характерні етапи [33]:

Перший етап. 1960-80 рр. – екстенсивний етап становлення і зростання кількісних параметрів ринку – основними завданнями спільної аграрної політики країн-членів ЄС в цей період були:

- а) гарантійне і в повному обсязі забезпечення продовольством населення за відповідними, адекватними доходам споживачів, цінами;
- б) зростання продуктивності праці в сільському господарстві і забезпечення належних соціальних умов для його працівників;
- в) стабілізація ринків.

Другий етап. 80-ті роки – початок 90-х – проблема надвиробництва продукції і подолання його негативних наслідків, передусім зниження доходів виробників або взагалі їх банкрутство, шляхом реалізації жорстких адміністративно-директивних заходів, а саме:

- а) введення квот виробництва продукції (на ринку молока і цукру); в Україні стало прикладом для наслідування майже через два десятиріччя пізніше;
- б) запровадження «стабілізаційного регулювання», тобто зниження цін, якщо обсяги виробництва продукції є вищими певної встановленої величини, а також розширення участі виробників у фінансуванні витрат для регулювання ринку (так зване «підвищення співвідповідальності», або іншими словами – просте перекладання частини фінансового тягара на самих виробників продукції);

в) обмеження або відмова від державних закупівель продукції, як гарантованого ринку її збуту; це ж сталося і в Україні (державне замовлення), але також майже на два десятиріччя пізніше;

г) надання фінансових премій за консервацію визначених площ сільськогосподарських угідь, їх заліснення, а також за менш інтенсивне сільськогосподарське використання [34].

Однак вказані корективи курсу у 80-х роках були по своїй суті косметичними і не змогли досягнути цілей: щорічний ріст аграрного виробництва складав 2-3 %, тоді як темпи споживання продукції трохи менше 0,5 %. При цьому за ступенем регулювання аграрних ринків в ЄС можна умовно виділити 4 типи їх ринкової організації. Під ринковою організацією тут розуміється ринковий порядок, тобто спосіб і правила функціонування та застосовуваний державою інструментарій втручання в ринковий механізм [35].

Тип 1. Зовнішній захист, тобто захист від міжнародної конкуренції, і обов'язковий внутрішній захист, тобто повна гарантія збуту (закупівель) продукції за інтервенційними цінами (інтервенційна ціна – це мінімальна цінова гарантія, тобто гарантована державою найнижча цінова межа збуту продукції) і через інтервенційні установи ЄС.

Тип 2. Зовнішній захист і факультативний внутрішній захист, тобто цінові та збутові гарантії діють лише протягом певного часу і/чи для певних обсягів продукції.

Тип 3. Зовнішній захист без внутрішнього, тобто не існує ніякої внутрішньої цінової підтримки для продукції, виробленої всередині ЄС.

Тип 4. Ні зовнішнього, ні внутрішнього ринкового захисту. Для забезпечення конкурентоспроможності продукції, виробленої в країнах-членах ЄС, на світовому ринку використовується лише допомога для її безпосереднього виробництва [36].

В основу типізації ринкової організації відповідного виду продукції покладено врахування сукупності таких трьох основних факторів:

- рівень внутрішнього забезпечення продукцією потреб в самому ЄС;

- рівень конкурентоспроможності;
- потенційні обсяги експорту чи імпорту продукції [37].

Третій етап. 1993-2004 рр. – період «премій за продукцію». Вперше здійснено розмежування ринкової політики і політики доходів – полягає у зменшенні надвиробництва аграрної продукції і забезпеченні необхідного рівня доходів сільськогосподарських виробників не шляхом гарантованих цін та обсягів закупівель продукції, а, головним чином, твердих грошових виплат (премій) на 1 га певних видів продукції (зернові, кукурудза, ріпак тощо) чи 1 голову худоби. При цьому, наприклад, з метою зменшення «навантаження» на ринок, фермер, котрий володів більше 15 га сільськогосподарських угідь та бажав отримати премію, змушений був вилучити з виробничого обороту терміном на один рік 15 і більше відсотків площ. Прямі виплати запроваджено відповідно до реформи Мак-Шеррі 1992 р., як компенсація за зниження інтервенційних цін, що нині перетворилися на основний інструмент забезпечення доходів виробників агропродовольчої продукції в ЄС.

У тваринницькій галузі, окрім премій за бичків, корів, овечок у період 1996-2000 рр. гарантувалась також виплата так званих «премій Ірода» (премія за ранній забій телят до досягнення ними 20-ти денного віку). Дана система преміальних виплат вимагала детального охоплення в комп'ютерній базі площ сільськогосподарських угідь та поголів'я худоби, що призвело до значних бюрократичних труднощів, транзакційних витрат. Наслідком ліквідації цієї ситуації стала найдискусійніша і найбільша за масштабами та глибиною змін реформа аграрного сектору Agenda-2000, яка поклала початок наступному етапу розвитку і регулювання аграрного ринку ЄС [38].

Четвертий етап. 2005-2013 рр. – період «премій на підприємство». У червні 2003 р. в Люксембурзі на рівні аграрних міністрів ЄС було досягнуто згоди щодо подальшого реформування САП на період 2005-2013 рр. (так звані «люксембурзькі угоди»). Цим було остаточно визначено переваги соціально-екологічних факторів як основи економічної ефективності аграрного виробництва і зменшення надвиробництва продукції. Таким чином в основу

зниження надвиробництва продукції покладено, на відміну від попередніх спроб, не прямі адміністративно-директивні заходи, а екологічні переваги біологічного землеробства і введення тваринництва та безпечного для здоров'я громадян споживання продукції. Концепція соціально-економічної ефективності функціонування аграрного ринку набула нових ознак і перетворилася на якісно прогресивнішу концепцію соціально-екологічної ефективності.

Багато дослідників цього питання відмічають, що завдяки так званій «зеленій революції» 60-их років минулого століття розмір голоду на початку 21 століття не набув ще більш драматичніших розмірів. За даними ФАО в порогових країнах і тих, що розвиваються, застосування високоврожайних сортів рослин, меліорації, агрохімії і впровадження високого рівня механізації зумовили на початок XXI ст. - за попередні 40 років - зростання виробництва агропродовольства з 800 млн до 2,2 млрд т. Таке стрімке зростання пропозиції продукції на аграрному ринку, незважаючи на значне збільшення чисельності населення, дозволило в першу чергу в країнах Азії та Латинської Америки забезпечити продовольством близько 1 млрд населення [39].

Однак, наслідком досягнення цих результатів розвитку світового агропродовольчого ринку стали деградація родючих ґрунтів, зменшення рівня підземних вод, зростання ризику поширення хвороб сільськогосподарських рослин, зменшення гумусного горизонту, забруднення навколишнього середовища.

Нині агропродовольчий ринок Європейського Союзу як ніколи раніше стоїть перед вибором: розвивати також й в подальшому індустріальну систему продовольчого забезпечення, що сильно зорієнтована на експорт продукції і світовий ринок, чи все більше удосконалювати систему виробництва якісного та екологічнобезпечного виробництва сільськогосподарської продукції, зорієнтованого на розвиток локальних агропродовольчих ринків та створення додаткової вартості у регіонах. Прихильники першого варіанту вважають, що лише у такий спосіб вдасться подолати глобальні виклики забезпечення продовольством постійно зростаючого населення світу [40].

Аналіз двох домінуючих парадигм агропродовольчого забезпечення дозволяє визначити головними принципами майбутньої системи продовольчого забезпечення населення ефективність та достатність, як головні соціально-економічні фактори, оскільки багато існуючих альтернативних варіантів такої організації вичерпали свої можливості, завдаючи непоправної шкоди навколишньому середовищу і природі, а тому в майбутньому не здатні забезпечити навіть сам процес виробництва агропродовольчої продукції та його відтворення [41].

Для сучасного періоду регулювання аграрного ринку ЄС, як інструменту здійснення нової соціально-економічної політики, характерне застосування механізму прямих виплат (премій), задля отримання яких більше не потрібно виробляти певний обсяг продукції, а лише дотримуватися вимог перехресної відповідності зобов'язань (cross compliance), як умови одержання премій. Існуюча до першого півріччя 2005 р. система виплат премій сільськогосподарським виробникам за продукцію була ліквідована. Новий порядок не регламентує яку сільськогосподарську продукцію на певній площі вироблятиме сільськогосподарське підприємство, що означає повну відокремленість виплат від виробництва, поки воно здійснюється належним чином у відповідності з новими вимогами екологічно безпечного розвитку. Це гарантує фермерам певний розмір доходу, а також надає свободу своєчасно реагувати на ринковий попит [42].

Завдяки новій системі, не зважаючи на розширення ЄС на схід, очікувалося профінансувати витрати, пов'язані з аграрною сферою. До цієї аграрної політики належить також система «модуляції» та «дегресії». Відповідна аграрна політика ЄС базується на двох модулях, які називають ще також її стовпами [43]. Перший із них включає прямі виплати за продукцію (прив'язані виплати), а також за володіння та належне використання сільськогосподарських земель (незалежні, вільні виплати). Другий стовп САП охоплює заходи щодо розвитку сільських територій, а саме: охорони навколишнього середовища, природи і тварин, які є

продовженням розвитку існуючих та законодавчо визначених стандартів першого стовпа САП (cross compliance).

П'ятий етап триває й досі. Європейською Комісією представлено пропозиції щодо розвитку САП на період 2014-2020 рр. – вони передбачають, передусім, реформування структури прямих виплат на підприємство. Нова структура доповнена «зеленою» компонентою з метою підвищення екологічної конкурентоспроможності продукції [44]. До того ж, розподіл витрат має відбуватись в майбутньому більш обґрунтовано. Також визначено заходи в межах програми сільських територій щодо інноваційного розвитку, подолання змін клімату та покращення продовольчої безпеки.

Висновки до розділу 1

Досліджено наукові підходи до визначення понять “ринок” та “аграрний ринок”. Структуровано функції аграрного ринку, до яких належать: соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська. Визначено, що ринок аграрної продукції має низку характерних особливостей, які варто врахувати для забезпечення роботи всіх його суб'єктів, зокрема:

Визначено характері риси ринку аграрної продукції, зокрема:

- займає особливу роль в структурі аграрного ринку України, є визначальним результатом функціонування аграрного сектора та підприємств з переробки аграрної продукції;
- якісно виділяється серед інших товарних ринків сукупністю товарів, що на ньому реалізуються;
- аграрні товари порівняно з іншими мають високий рівень взаємозамінності й у той же час низьку еластичність за прибутками, а також обумовленість обсягів виробництва не лише попитом, але й фізіологічними нормами споживання і т. д.;
- на аграрному ринку реалізуються товари першочергові потреби - продовольство, яке має досить важливе значення для життєдіяльності людини;

- на аграрний ринок здійснюють вплив сезонність виробництва сільськогосподарської продукції, обумовлена біотехнологічним характером сільського господарства;

- залежність пропозиції на ринку аграрної продукції від природно-кліматичних умов.

Структуровано методику системного аналізу аграрного ринку, зокрема досліджено базові умови ринку, структуру ринку, поведінку, державне регулювання, результати ринку.

Запропоновано систему оцінювання показників кон'юнктури ринку агропродукції, яка включає категорії: купівельний попит, пропозиція ринку, тенденції розвитку, коливання, циклічність, регіональні особливості, ділова активність, комерційний ризик, масштаб ринку.

Проаналізовано етапи становлення та розвитку ринку агропродукції ЄС та визначено основні характерні риси кожного з них.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз сучасного стану розвитку українського ринку аграрної продукції в умовах євроінтеграції

АПК України – комплекс галузей національної економіки, який охоплює сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарської продукції, їх матеріальне та фінансове забезпечення [45].

Сільське господарство – є складовою АПК та однією із основних галузей економіки України, яка має беззаперечні природні конкурентні переваги. Сільське господарство як галузь має ряд особливостей, які у значній мірі визначають результати діяльності аграрних підприємств. Серед них:

- засобами виробництва тут є рослини й тварини, які розвиваються відповідно до біологічних законів. Тому в сільському господарстві дія економічних законів тісно пов'язана із дією законів природи;

- основним засобом виробництва є земля вона безпосередньо пов'язана з процесом праці та виробництвом продукції. Її якісні та кількісні характеристики мають прямий вплив на результат діяльності суб'єкта господарювання;

- природні умови мають значний вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств і в результаті потрібно володіти значним обсягом інформації для зменшення ризиків та невизначеності у процесі виробництва продукції;

- для виробництва сільськогосподарської продукції використовують територіальні ресурси, що в свою чергу, потребує великої кількості перевезень техніки, матеріалів (насіння, паливо, добрива) і продукції (картопля, буряки, зерно);

"Продукція заради нової продукції" – у сільському господарстві отримані результати праці мають місце для створення нових засобів виробництва; існує часова затримка між робочим періодом та періодом виробництва, останній може

бути виконаним лише за умови відповідного впливу природних факторів та безпосередньої участі людей (оранка, догляд, збирання врожаю); як результат вищезазначеного, виникає сезонність виробництва, що передбачає зміни в організації праці, ефективного використання трудових ресурсів; важливою складовою виробництва в аграрних підприємствах є водні ресурси, її відсутність у необхідній кількості в певних регіонах призводить до впливу на вартість продукції; транспортування засобів праці потребує значних енергетичних та грошових витрат [46].

АПК формує близько 12,1% валової доданої вартості (рис. 2.1) держави й є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки. Питання розробки комплексної системи заходів щодо ефективного здійснення сільськогосподарської діяльності може вирішитися завдяки стратегічному маркетингу. Достатньо проаналізувати аграрний ринок та відповідно до результатів надати програму маркетингу, де будуть зазначенні місія, цілі, завдання й інструменти маркетингу, що будуть використовуватися для їх реалізації.

Площа України становить 60,3 млн га, а площа сільськогосподарських земель України – найбільша в Європі – 41,5 млн га (68,7% території країни) [18]: з них – 32,5 млн га використовуються для сільськогосподарських культур. Вдалому розвитку аграрного сектору також сприяють близькість ринків збуту, транспортна інфраструктура, постійне зростання попиту на продовольчі продукти та альтернативну енергетику, а також наявність дешевих трудових ресурсів [19]. Вищеперераховані орієнтири, які впливають на створення сільськогосподарських підприємств мають бути розглянуті як головні конкурентні переваги. І вектор стратегічного маркетингу повинен спрямовувати до інновацій у використанні земель та повного переходу до альтернативних джерел енергії.

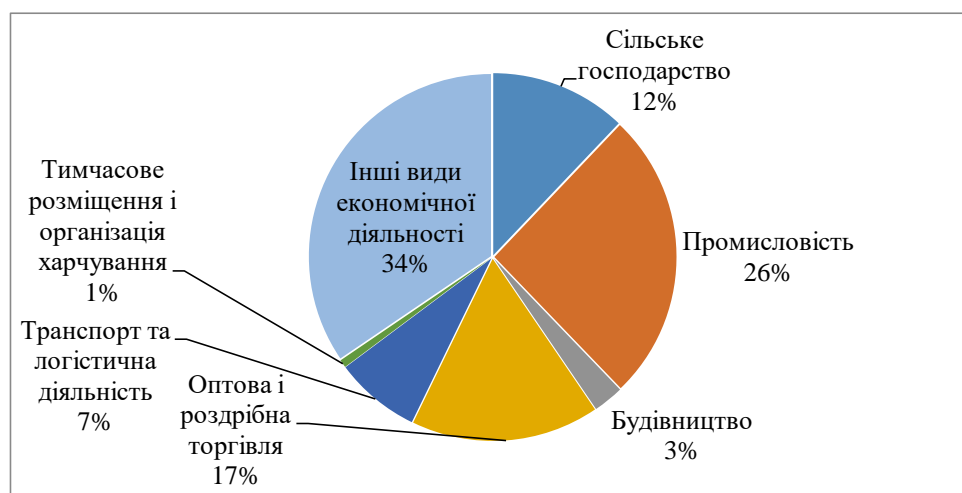

Рисунок 2.1 – Частка галузі сільського господарства у валовій доданій вартості за видами сферами діяльності у 2018 р., %

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації Державної служби статистики України

До того ж слід охопити допоміжні фактори:

- актуалізацію навчання сільськогосподарським спеціальностям у закладах професійно-технічної та вищої освіти;
- створення науково-дослідних центрів у форматі «Держава – Освіта – Агропромислові комплекси – Фермери».

Основний напрям українського сільського господарства – рослинництво (близько 72% сільськогосподарської продукції, рис. 2.2). Соняшник є лідером на сході, на півдні до нього додано пшеницю, на заході переважають пшениця, плоди і ягоди, а в північній області вирощують в найбільшій мірі кукурудзу. І тільки в одній області України – Хмельницькій – вирощують більше сої. З точки зору маркетингу, важливим буде постійне удосконалення галузі рослинництва з метою його стійкого розвитку. І водночас аналізування стану тваринництва та виявлення проблем, що перешкоджають його розвитку. Головним завданням постає створення продукції тваринного походження відповідно до запитів національного та міжнародного ринку. Підвищення конкурентоспроможності тваринництва полягає в стандартизації та сертифікації технології виробництва згідно з європейськими вимогами.

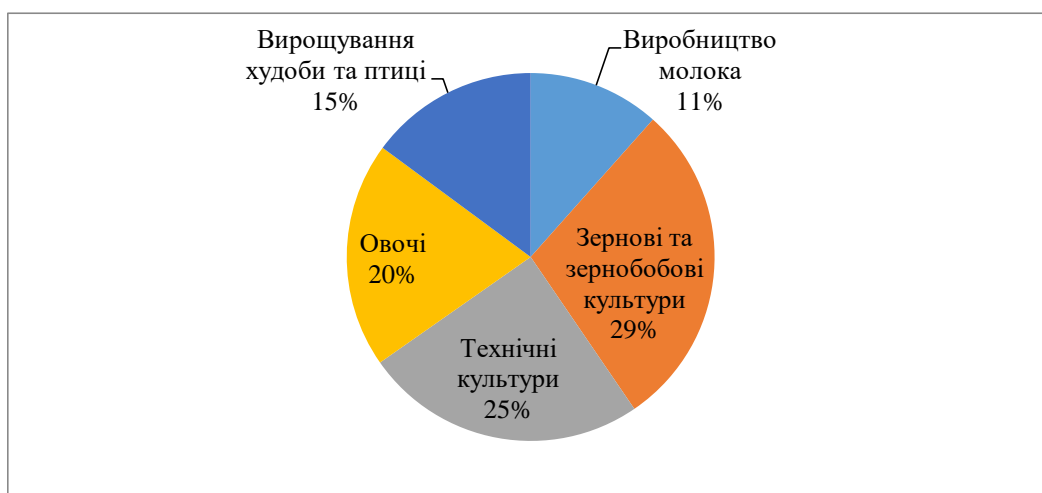

Рисунок 2.2 – Структура валової аграрної продукції в Україні за видами найбільш вагомих складових рослинництва та тваринництва у 2018 р., %

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації Державної служби статистики України

Структуру продукції сільського господарства за видами розподіляють наступним чином: 26,2% становить зернові та зернобобові культури; технічні культури – 22,5%, овочі 18,0%, найменшу частку займають культури плодові та кормові не більше 4%. Такий розподіл характерний завдяки природним ресурсам (у вигляді родючого ґрунту) та існуванням попиту на міжнародному ринку. Частка тваринництва 28%, де 13,5% представлено вирощуванням худоби та птиці; 10,5 – молоко; близько 3% – яйця. Диспропорція у співвідношенні рослинництва та тваринництва відображається на торговельному балансі України. Потенціал виробництва продукції тваринництва слід нарощувати шляхом інновацій у виробництві, освіті та науці.

Загальна частка експорту товарів тваринного походження зросла на 1,1%, водночас рослинного – зменшилася з 53% до 52%, решта складових залишилась на одному рівні попереднім роком.

Основні товарні групи аграрного ринку України традиційно включають: зернові культури 36,6%; насіння і плоди олійних рослин зросли до 11,6%; експорт молока, який збільшився майже на 1% [19].

Товарна структура імпорту заміщує види сільськогосподарської продукції, якими Україна не може забезпечити попит з боку населення та підприємницького сектору. Найбільшу потребу наша держава має в готових харчових продуктах – 45% серед них: по 9% становлять алкогольні та безалкогольні напої та оцет і різні харчові продукти і близько 10% – тютюн та промислові замітники тютюну. Що вкотре підтверджує негативні явища з відсутністю повноцінного процесу виробництва. Рослинництво характеризується 31,8% імпорту, де 11,1% займають їстівні плоди та горіхи, а також насіння та плоди олійних рослин 9%. Тваринництво відчуває нестачу в риби та ракоподібних – 11%.

За останні п'ять років вектор збуту сільськогосподарської продукції України змінив свій орієнтир на країни Азії та ЄС. Згідно з даними сайту Міністерства аграрної політики частка кожного з цих регіонів становить 38% та 29%. Менші обсяги експорту орієнтовані на країни СНД (13%) та Африки (18%).

На сьогодні Україна збільшує свої частки на аграрних ринках Індії, Китаю, Єгипту, Туреччини, Бангладеш, Ірану, Іраку, Індонезії, Саудівської Аравії, Канади, Кореї, США [19].

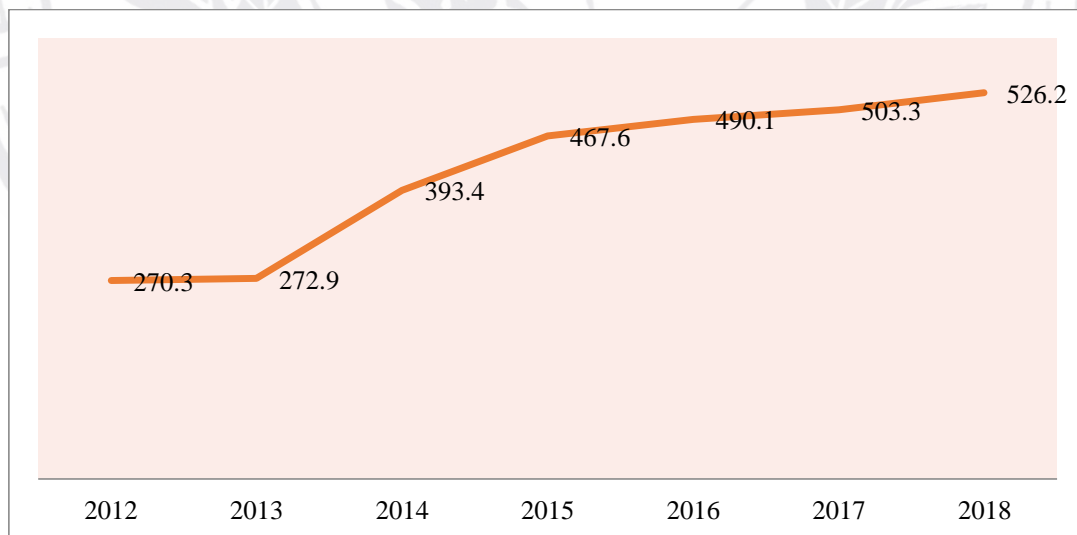

Рисунок 2.3 – Площі органічних с/г угідь 2012-2018 рр., тис. га

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації Державної служби статистики України

Сільське господарство української економіки демонструє стабільний розвиток та є основою розширення її потенціалу.

Кожна область України спеціалізується на окремих продуктах (табл. 2.1 і 2.2).

Основним напрямом українського агробізнесу є рослинництво (приблизно 70% сільськогосподарської продукції). Найбільші обсяги в експорті продукції рослинного походження займають зернові (1188,2 млн. дол.), насіння і плоди олійних (213,8 млн. дол.), харчові продукти - відходи харчової промисловості (166,1 млн. дол.), продукти переробки овочів (69,9 млн. дол.), а також какао і продукти з нього (57,2 млн. дол.).

В обсязі продукції тваринного походження найбільшою є частка молока та молочних продуктів (98,3 млн. дол.) продуктів (43,5 млн. дол.) Експорт продукції тваринництва за останні роки зріс на 20% [20].

Таблиця 2.1 – Найкрупніші регіони-виробники сільськогосподарських культур

Місце регіонів у виробництві сільськогосподарських культур					
Культури	Області		Культури	Області	
Зернові та зернобобові	1	Полтавська	Буряки цукрові (фабричні)	1	Вінницька
	2	Вінницька		2	Полтавська
	3	Одеська		3	Хмельницька
Соняшник	1	Харківська	Картопля	1	Вінницька
	2	Кіровоградська		2	Житомирська
	3	Дніпропетровська		3	Київська
Соя	1	Хмельницька	Овочеві відкритого ґрунту	1	Херсонська
	2	Полтавська		2	Дніпропетровська
	3	Житомирська		3	Харківська
Ріпак	1	Одеська	Плодові та ягідні	1	Вінницька
	2	Тернопільська		2	Хмельницька
	3	Вінницька		3	Чернівецька

Джерело: сформовано автором за аналітичною інформацією Державної служби статистики України

Варто зазначити, що базис аграрного сектору України становить сировина, а саме продукція рослинництва (кукурудза, пшениця, соя та ячмінь). Україна є лідером на міжнародному ринку із виробництва та експорту соняшникової олії, її експорт у 2019 р. зріс на 27%.

Таблиця 2.2 – Найбільші регіони-утримувачі сільськогосподарських тварин

Місце регіонів за кількістю сільськогосподарських тварин					
Тварини	Області		Тварини	Області	
Велика рогата худоба	1	Вінницька	Вівці та кози	1	Одеська
	2	Полтавська		2	Закарпатська
	3	Хмельницька		3	Харківська
Корови	1	Вінницька	Птиця	1	Вінницька
	2	Хмельницька		2	Київська
	3	Полтавська		3	Черкаська
Свині	1	Київська			
	2	Донецька			
	3	Львівська			

Джерело: сформовано автором на основі аналітичної інформації Державної служби статистики України

Реалізація кукурудзи зросла на 34,6%, українські фермери удосконалюють технологію її вирощування, завдяки чому її врожайність зросла вдвічі. Вирощування кукурудзи зосереджено у Чернігівській, Сумській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Черкаській, Харківській, Полтавській, Київській та Вінницькій областях. Саме в них склалися найліпші умови для високих урожаїв, але землі під кукурудзу там уже освоєні. Подальше збільшення площ потребує розширення на південь, проте там не досить вологи. Виправити ситуацію міг би розвиток зрошення, а це потребує додаткових витрат, тому без подальшого зростання цін на кукурудзу або державної підтримки це не вигідно. Так, виникає необхідність більш ефективно використовувати наявні площі.

Вирощування кукурудзи в Україні досягло піку, і навіть такі перешкоди, як захисні мита, зменшать лише прибутки наших аграріїв. Світовий попит на цю культуру буде тільки зростати, а отже, Україні необхідно вже сьогодні забезпечити лідерство на міжнародному ринку, адже зміни, яких потребує

галузь, вимагають поступових кроків. Без них Україна не вийде на рівень Аргентини, а Бразилія має можливості обійти Україну в цій галузі [47].

Виробництво сільськогосподарських культур у зростало майже за всіма позиціями (табл. 2.3). Так, у більшості товарних груп починаючи з 2015 р. спостерігалось падіння експорту. Основні причини: кризові явища в економіці, нестабільність національної валюти, втрата східного ринку збуту і заборона транзиту українських продуктів через територію РФ.

Проте Україна стала менш залежною від імпорتنих товарів і почала збільшувати обсяги власного виробництва. У структурі експорту продукції переважає продукція галузі рослинництва – понад 50%. Частка продукції тваринництва становить 5-6%. В імпорті аграрної продукції домінують такі товари: насіння олійних культур та кукурудзи, цитрусові та банани, горіхи, риба, тютюнові вироби, готові харчові продукти. Їхня сукупна частка в імпорті продовольства складає понад 55% [48]. У структурі імпорту переважають готові харчові продукти (39-45%). Це свідчить про нераціональну структуру торгівлі: Україна імпортує товари з високою доданою вартістю, а експортує переважно сировинну або продукцію із незначним ступенем обробки.

У 2019 р. експорт продукції АПК склав 18841,8 млн. дол. США, імпорт – 5462,9 млн. дол. США, зовнішньоторговий обіг досяг 24304,7 млн. дол. США. Частка експорту продукції аграрного сектору у загальному експорті становить 39,8%, що дає значний притік коштів до державного бюджету. Найбільшу питому вагу у загальному експорті становлять: зернові культури – 38,4%, олії – 23,3% та насіння олійних культур – 10,2% [18].

Аграрний ринок України є одним з пріоритетів економічного розвитку та основою розширення торгової діяльності. Від його зростання залежить продовольча безпека країни, вітчизняний експортний потенціал, ефективність використання наявних ресурсів і факторів виробництва.

2.2 Порівняльна оцінка тенденцій розвитку експортної складової АПК України та країн Центральної та Східної Європи

Найважливішим напрямком розвитку експортних можливостей України наразі вважається розвиток експортного потенціалу аграрної галузі. Аграрний сектор економіки України має значний потенціал, посилення якого стає можливим за рахунок удосконалення механізмів розподілу та використання ресурсів та підвищення ефективності міжгалузевих зв'язків, що дасть можливість здійснити вихід на міжнародний ринок.

За інформацією Світового банку в Україні земля для сільськогосподарського призначення складає 71 % всієї території. М'який клімат та родючі земельні ресурси є індикаторами, що визначають сприятливі умови для розвитку сільського господарства [49].

Агропромисловий комплекс забезпечує приблизно 16% робочих місць, є одним з бюджетоутворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки, частка якого в бюджеті України становить біля 20%, формує близько 10 % ВВП та близько 30% експорту товарів.

Оцінити аграрну галузь з огляду на експортні можливості можна за допомогою індикаторів таких, як: забезпечення с/г угіддями, частка сільськогосподарських земель від загальної площі території країни, частка зайнятого населення у сільському господарстві, частка ВВП, виробленого у сільському господарстві, індекси продукції рослинництва і тваринництва, урожайність, виробництво продукції рослинництва і тваринництва тощо.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку, Україна є однією із провідних аграрних держав Європи із потужним потенціалом для подальшого розвитку високоефективного виробництва продукції сільського господарства.

Україна має можливості виробництва сільськогосподарської продукції завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам та потужному людському потенціал.

За рівнем наявності сільгоспугідь (0,9 га на одного мешканця) Україна поступається лише Білорусі – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає країни Східної Європи, окрім РФ (0,85 га) (табл. 2.3) [50].

Таблиця 2.3 — Забезпечення с/г угіддями населення країн Східної Європи в 2019 р., га/особу

№ п/п	Країна	Забезпечення с/г угіддями (га/особу)
1.	Білорусія	0,58
2.	Болгарія	0,44
3.	Угорщина	0,44
4.	Молдова	0,51
5.	Польща	0,29
6.	Росія	0,85
7.	Румунія	0,42
8.	Словаччина	0,26
9.	Україна	0,71
10.	Чехія	0,30

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Хоча 73% ріллі України складають найбільш родючі чорноземи та чорноземні ґрунти. Потенційна можливість українських земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться в межах 150-500 млн. осіб. Між тим наявний потенціал виробництва аграрної продукції України використовується недостатньо [51].

Аналіз площ сільськогосподарських земель у країнах Східної Європи відносно до загальної площі їх територій дає змогу стверджувати, що серед 10 країн Східної Європи Україна посідає 2 місце (після Росії) за площею території. Але на відміну від Росії, де під землями сільськогосподарського призначення зайнято лише 13,1%, наша держава володіє найвищим показником серед усіх країн за площею земель, що використовуються у сільському господарстві. Цей показник складає 71,3% (430,3 км²) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 — Частка сільськогосподарських земель від загальної площі території країн Східної Європи в 2019 р.

№ п/п	Країна	Площа країни, км ²	Частка від загальної площі країн Східної Європи	Частка сільськогосподарських земель від загальної площі
1.	Білорусія	207,600	1,1	43,3
2.	Болгарія	110,879	0,6	47,2
3.	Угорщина	93,028	0,5	59,0
4.	Молдова	33,851	0,2	74,9
5.	Польща	312,685	1,7	47,4
6.	Росія	17,098,242	90,8	13,1
7.	Румунія	238,391	1,3	59,7
8.	Словаччина	49,039	0,3	40,1
9.	Україна	603,550	3,2	71,3
10.	Чехія	78,867	0,4	54,7

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Варто згадати, що за міжнародною статистикою FAO, сільськогосподарська земля – це площа землі, яка знаходиться під посівами сільськогосподарських культур або використовується як пасовище.

Аналіз частки зайнятого населення у сільському господарстві свідчить, що більшість країн Східної Європи мають досить високі показники (звернемо увагу, що в країнах, що розвиваються, цей показник становить 2/3 і більше, тоді як у розвинутих країнах – менше 10 %, у США і деяких країнах Західної Європи – тільки 2-3 %) (табл. 2.5). Переважно країни Східної Європи у розвитку своєї економіки керуються ринковими механізмами та правилами, деякі країни (Чехія та Словаччина) переорієнтували свої економіки на постіндустріальний шлях розвитку. Натомість у Молдові та Румунії показники зайнятості населення у сільському господарстві залишаються високими (32,3% та 28,3% відповідно).

В Україні частка зайнятого населення у сільському господарстві становить 5,8%. Такі показники свідчать про позитивні тенденції заміни ручної праці машинною у більшості сільськогосподарських підприємств (рис. 2.4).

Таблиця 2.5 – Частка зайнятого населення у сільському господарстві країн Європи, 2019 р., %

№ п/п	Країна	Кількість населення, млн. осіб	Частка зайнятих у сільському господарстві, %
1.	Білорусія	9,5	9,7
2.	Болгарія	7,1	6,8
3.	Угорщина	9,8	4,9
4.	Молдова	3,4	32,3
5.	Польща	38,4	11,5
6.	Росія	142,1	9,4
7.	Румунія	21,5	28,3
8.	Словаччина	5,4	3,9
9.	Україна	44,0	5,8
10.	Чехія	10,7	2,8

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

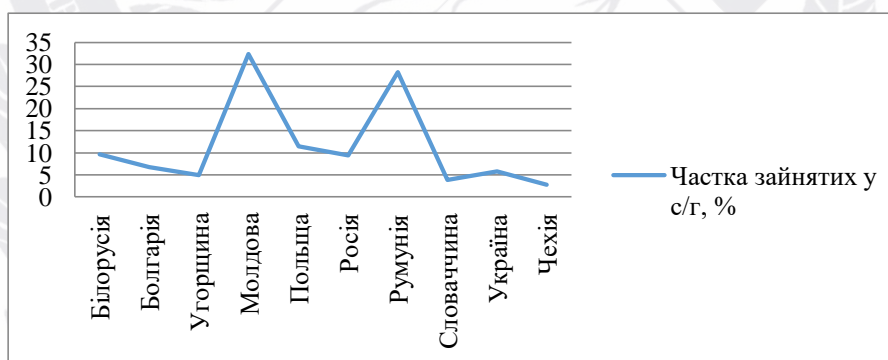

Рисунок 2.4 – Частка зайнятих у сільському господарстві країн Східної Європи, 2019 р., %

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Найбільші показники загального ВВП демонструють Польща та Росія (1,126 трлн. дол. та 4,016 трлн. дол. відповідно). Частка ВВП виробленого у сільському господарстві є найвищими у Молдові 17,7% та в Україні 12,2%. Сільськогосподарське виробництво в Україні залишається серед найголовніших галузей й практично вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень [52], ураховуючи значний потенціал земель сільськогосподарського призначення (рис. 2.5)

Варто зауважити, що завдяки динамічному нарощенню виробництва у ключових галузях, сільське господарство залишається провідним бюджетоутворюючим фактором, забезпечуючи зростання ВВП (табл. 2.6) [53].

Таблиця 2.6 — Загальний ВВП та частка ВВП, виробленого у сільському господарстві країн Східної Європи в 2019 р.

№ п/п	Країна	Загальний ВВП, млн. \$	Частка ВВП виробленого у сільському господарстві
1.	Білорусія	179,4	8,1
2.	Болгарія	153,5	4,3
3.	Угорщина	289,6	3,9
4.	Молдова	237,2	17,7
5.	Польща	1126,0	2,4
6.	Росія	4016,0	4,7
7.	Румунія	483,4	4,2
8.	Словаччина	179,7	3,8
9.	Україна	369,6	12,2
10.	Чехія	375,9	2,3

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

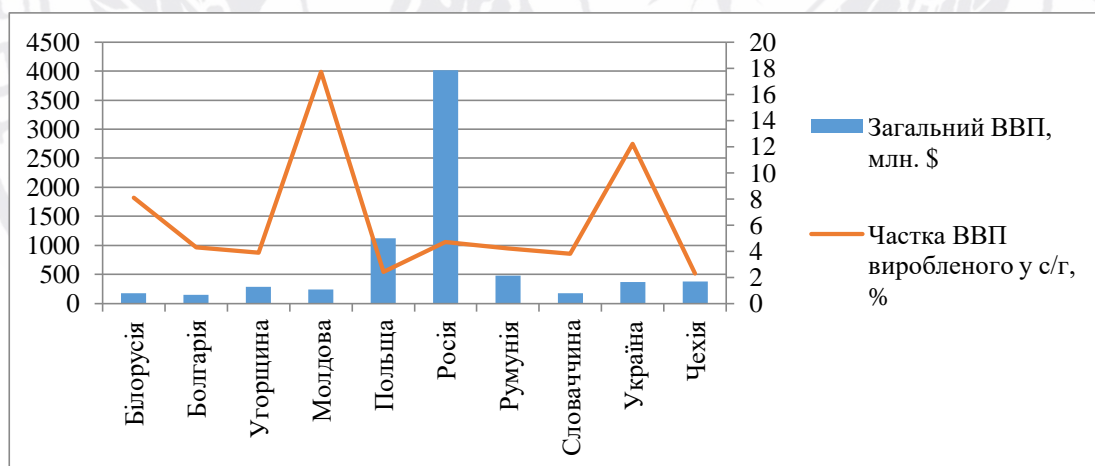

Рисунок 2.5 — Загальний ВВП та частка ВВП, виробленого у сільському господарстві, 2019 р.

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Протягом 2012-2018 років Україна мала позитивні тенденції розвитку галузі рослинництва (у 2012 році індекс продукції рослинництва становив 135,5,

у 2014 році – 167,2, у 2016 році – 159,3, у 2018 році – 192,2). Варто відмітити, що серед усіх країн Східної Європи Україна має найвищі результати цього показника (рис.2.6).

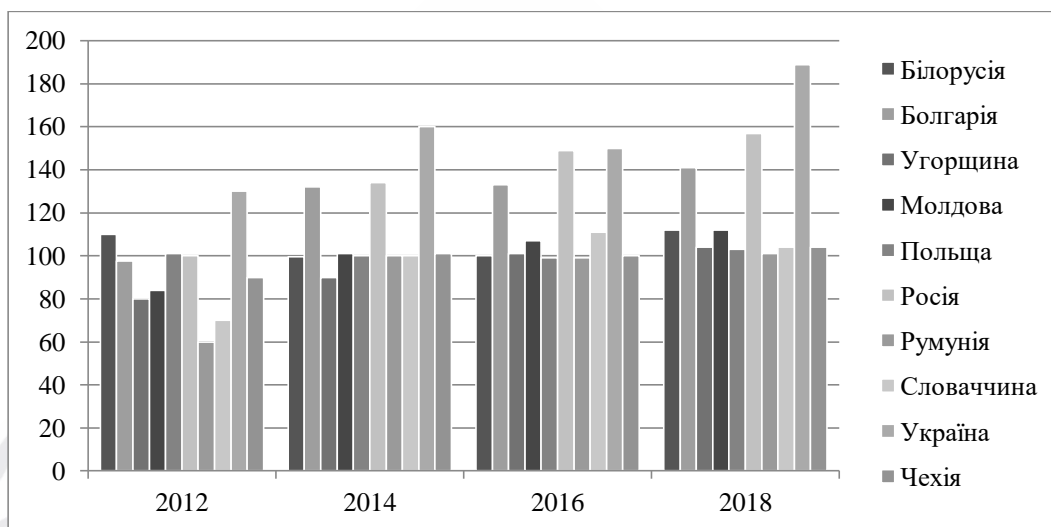

Рисунок 2.6 – Індекси продукції рослинництва країн Східної Європи, 2019 р.

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Урожайність зернових (кг на гектар) включає пшеницю, рис, кукурудзу, ячмінь, овес, жито, просо, сорго, гречку і змішане зерно. Показники виробництва зернових культур відносяться до культур, заготовлених для сухого зерна.

Зернові культури, прибрані на сіно і зелений урожай, зібраний для продовольства, корми або силосу і ті культури, які використовуються для випасу, не включаються. ФАО виділяє виробничі дані для календарного року, в якому основна частина врожаю була зібрана. Велика частина врожаю, зібраного в кінці року, буде використовуватися в наступному році (рис. 2.7).

Україна входить до п'ятірки лідерів країн з значною урожайністю (4652 кг/га). А за виробництвом зернових займає 8 місце у світі (65211480 т) і друге у Східній Європі (рис. 2.8).

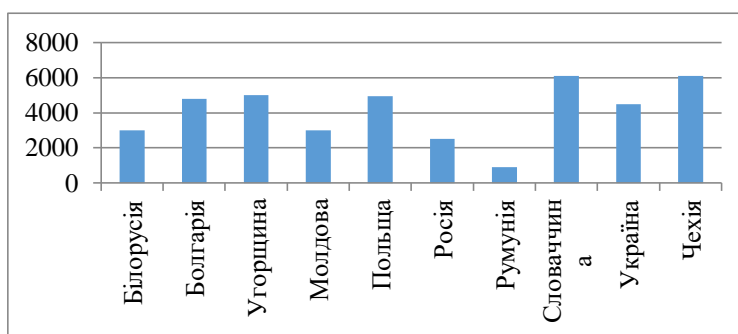

Рисунок 2.7 – Урожайність зернових культур країн Східної Європи, 2019 р., кг на гектар

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

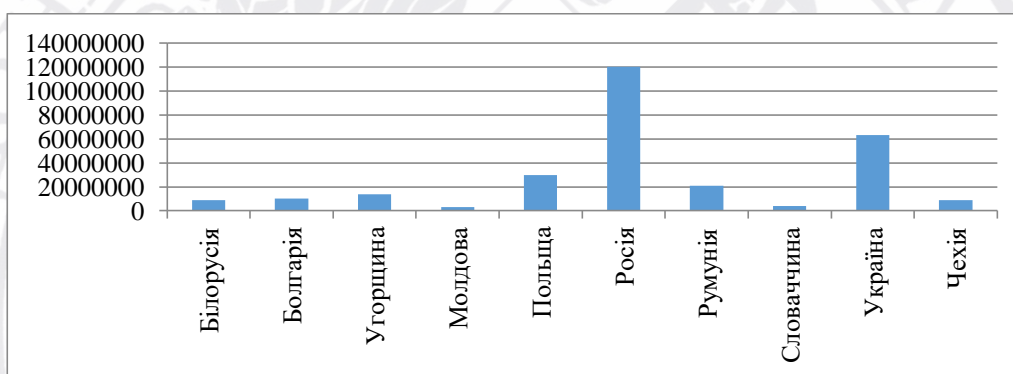

Рисунок 2.8 – Виробництво зернових культур країн Східної Європи, 2019 р., кг/га

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Щодо розвитку іншої галузі сільського господарства – тваринництва – , то тут Україна має середні показники розвитку серед інших країн регіону. Найвищими показниками характеризується розвиток тваринництва Білорусії, найнижчими – Словаччина. Останнім часом, галузь тваринництва в Україні зазнає суттєвого скорочення своїх обсягів. Так, якщо в 2012 році індекс продукції тваринництва складав 100,7, то вже у 2018 році він мав показник 97,5 (рис. 2.9).

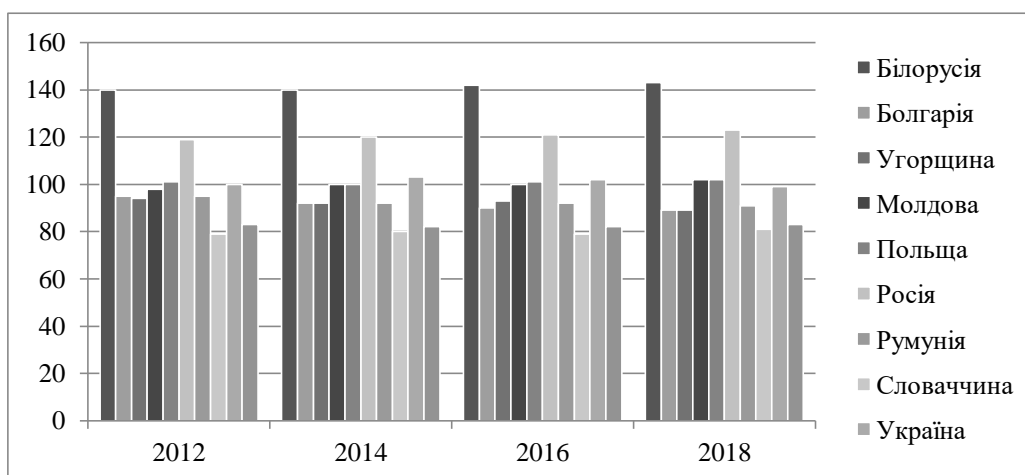

Рисунок 2.9 – Індеси продукції тваринництва країн Східної Європи, 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Показники тваринництва залишаються незадовільними через збитковість виробництва більшості видів м'ясної продукції. Знижується поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів. Стійку динаміку демонструє лише поголів'я птиці (рис. 2.10).

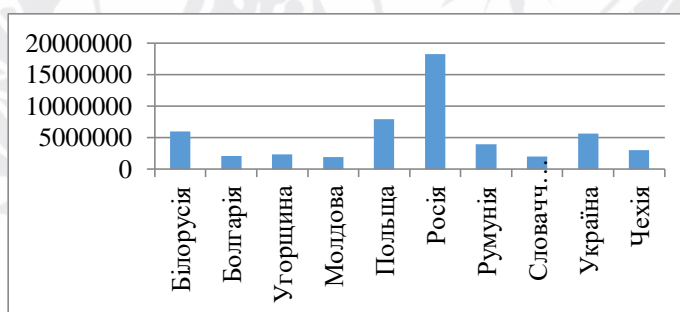

Рисунок 2.10 – Поголів'я великої рогатої худоби країн Східної Європи, 2019 р., голів

Джерело: побудовано автором на основі аналітичної інформації статистичних відомств країн

Таким чином, узагальнюючи думки фахівців, основними перешкодами по зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції агропромислового комплексу на зовнішніх ринках є: слабкий рівень розвитку української фінансово-кредитної системи, що відбивається у високій вартості банківських

кредитів, нерозвиненості в Україні страхування кредитних та виробничих ризиків; недостатній розвиток інфраструктури АПК; неспівпадіння української стандартизаційної бази з міжнародними; низький рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств; відсутність цільового фінансування з боку держави; часта деградація ґрунтового покриву, зокрема родючого гумусного шару.

Виходячи з наведених особливостей, основними шляхами покращення ситуації, щодо сучасного стану та розвитку агропромислового комплексу держави можна вважати: збільшення прямих державних інвестицій в аграрну сферу; сприяння розвитку місцевих переробних потужностей; узгодження норм стандартизації з загальноєвропейськими; підвищення уваги до екологічного стану земель що задіяні в сільськогосподарському виробництві.

2.3 Оцінка факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України

Глобальні виклики, з якими наразі стикнулося людство, зумовлюють перегляд підходів до розуміння процесів виробництва та споживання.

Методом експертних опитувань для розрахунку оцінки факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України було обрано такі показники (табл. 2.7).

Так, для аналізу обрано 12 показників. Показники було обрано в результаті опитування фахівців у сфері аграрного виробництва ТОВ «Агрона Фрут Україна».

Таблиця 2.7 – Фактори впливу на ефективність української галузі сільського господарства

Індикатор	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Випуск продукції сільського господарства, млн. грн.	245687	252356	260085	304499	368452	540513	634040	703893	842925

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Продуктивність праці на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2010 року, грн	132680,4	165229	159679	201216,9	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4	313627,3
Вартість основних засобів у сільському господарстві, млн. грн.	116570	123569	136798	156013	171392	210169	270467	341622	350431
Валова додана вартість у сільському господарстві, млн. грн.	105349	107065	109227	128501	156385	232368	270395	293677	347671
Прямі інвестиції (акціонерний капітал) у сільське господарство, млн. дол.	680	695	723,2	750,1	776,9	617	502,2	586,2	578,6
Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн. грн.	11062,6	16466	18883,7	18587,4	18795,7	30154,7	50484	64243,3	66104,1
Імпорт продукції сільського господарства, млн. дол.	5763,5	3244,3	4518	6463,9	6059,3	3484,4	3891,1	4301,2	5055,5
Експорт продукції сільського господарства, млн. дол.	9936	7546,9	11236,2	11206,8	16669	14563,1	15281,8	17756,9	18611,8
Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств, %	17,5	27	20,5	11,5	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5
Надійшло основних засобів у фактичних цінах, млн. грн.	22765	23654	24765	25061	26670	40217	62631	77740	80651
Витрати на охорону довкілля, млн. грн.	10366,6	12039,4	13924,7	14339,1	13965,7	16915,5	19098,5	20466,4	24318
Капітальні інвестиції на охорону довкілля, млн. грн.	2761,5	6451	6589,3	6038,8	7959,9	7675,6	13390,5	11025,6	10074,3

Джерело: сформовано автором на основі аналітичної інформації Державної служби статистики України

Наступним етапом моделювання є аналіз вхідних даних та відкидання найменш значущих факторів. На даному етапі проведено кореляційний аналіз та нормування індикаторів для приведення їх до співставлення.

Далі для подальших розрахунків виключено наступні фактори: вартість основних засобів у сільському господарстві; випуск продукції сільського господарства; надійшло основних засобів у фактичних цінах, тому що коефіцієнт кореляції між даними індикаторами та валовою доданою вартістю у сільському господарстві, дорівнює майже 1.

Так, необхідно визначити ефективність, яка є відносним показником, то перед тим, як проводити нормування, ті з них, які з початку було надано у вигляді абсолютних показників, слід подати у відносному виразі. Ця процедура необхідна для всіх показників, окрім продуктивності праці та рівня рентабельності сільгосппідприємств. Відносний вираз інших показників буде отримано в результаті відношення абсолютних значень до випуску продукції сільського господарства.

Далі слід провести нормування показників, для чого було використано методику мінімуму-максимуму:

$$\widetilde{x_{ij}} = \frac{x_{ij} - x_{\min j}}{x_{\max j} - x_{\min j}} \quad (2.1)$$

Дана методика є оптимальною, коли значення змінної щільно заповнюють інтервал, визначений емпіричним розмахом даних (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Нормування показників

Валова додана вартість у сільському господарстві	Продуктивність праці на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2010 року	Витрати на охорону довкілля	Прямі інвестиції (акціонерний капітал) у сільське господарство	Капітальні інвестиції в сільське господарство	Експорт продукції сільського господарства	Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств	Імпорт продукції сільського господарства	Капітальні інвестиції на охорону довкілля
1	2	3	4	5	6	7	8	9
0,00	0,00	0,00	0,62	0,00	0,19	0,39	0,81	0,00
0,01	0,18	0,13	0,74	0,10	0,00	0,84	0,00	0,33
0,01	0,15	0,22	0,75	0,13	0,29	0,53	0,37	0,32
0,08	0,38	0,25	0,87	0,12	0,29	0,10	1,00	0,28
0,19	0,53	0,23	1,00	0,13	0,75	0,00	0,88	0,44
0,55	0,50	0,51	0,52	0,36	0,67	1,00	0,13	0,47
0,71	0,79	0,67	0,00	0,74	0,74	0,77	0,28	1,00

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
0,81	0,77	0,77	0,39	1,00	0,97	0,34	0,42	0,78
1,00	1,00	1,00	0,29	1,00	1,00	0,20	0,64	0,67
1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

У таблиці 2.8 індикатори вже надано у вигляді індексів. Наступним етапом є розрахунок загального показника ефективності.

Показник ефективності на основі індексів буде розрахований на основі середнього арифметичного зваженого, яке розраховується за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i \cdot x_i}{\sum_{i=1}^n w_i}, \text{ де} \quad (2.2)$$

$x_1 \dots x_n$ – показники для аналізу;

$w_1 \dots w_n$ – ваги, які присвоюються кожному індикатору.

На рисунку нижче графіки індексів, розрахованих як по абсолютних, так і по відносних показниках (рис. 2.11).

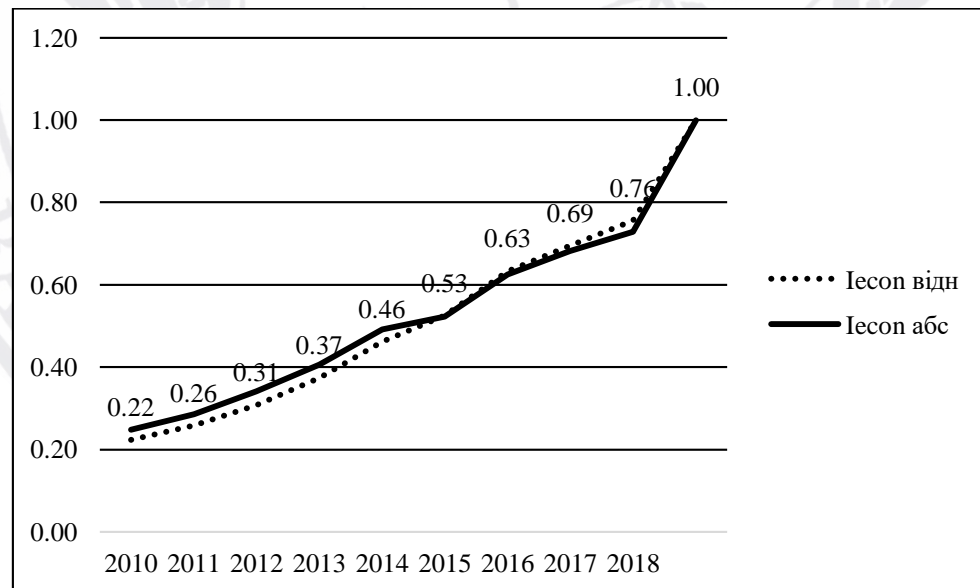

Рисунок 2.11 – Ефективність обраних показників

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

Як бачимо із рис. 2.11, на початку індекси дещо є різними, але на кінці тренди майже співпадають. Також спостерігається стала динаміка зростання, що

свідчить про зростання ефективності індикаторів, що впливають на галузь сільського господарства України.

Для розрахунку використана програма BP_STAT. Прогнозування проведено на основі методу Бокса-Дженкінса.

Таблиця 2.9 – Характеристика залишків $I_{\text{екон відн}}$

Середнє значення	0
Оцінка дисперсії	0
Середній модуль залишків	0,013
Відносна помилка апроксимації	0,032
Критерій Дарбіна-Уотсона	1,613
Коефіцієнт детермінації	0,989

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

Таблиця 2.10 – Прогноз

№ п/п	Прогноз	Нижня межа	Верхня межа
1	0,831128	0,807876	0,852079
2	0,902055	0,740801	1,073309
3	0,973082	0,486742	1,459424
4	1,04412	1,04413	1,866738
5	1,115137	1,115137	2,189669

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

Таблиця 2.11 – Характеристика залишків $I_{\text{екон абс}}$

Середнє значення	0,002
Оцінка дисперсії	0,001
Середній модуль залишків	0,023
Відносна помилка апроксимації	0,042
Критерій Дарбіна-Уотсона	3,005
Коефіцієнт детермінації	0,962

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

Таблиця 2.12 – Прогноз

№ п/п	Прогноз	Нижня межа	Верхня межа
1	0,792457	0,75417	0,830748
2	0,852576	0,613273	1,090876
3	0,913618	0,32632	1,503915
4	0,978246	0,049677	1,906816
5	1,040934	-0,27907	2,209775

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

На наступному рисунку представлено прогностні тренди показників, які впливають на ефективність галузі сільського господарства України (рис. 2.12).

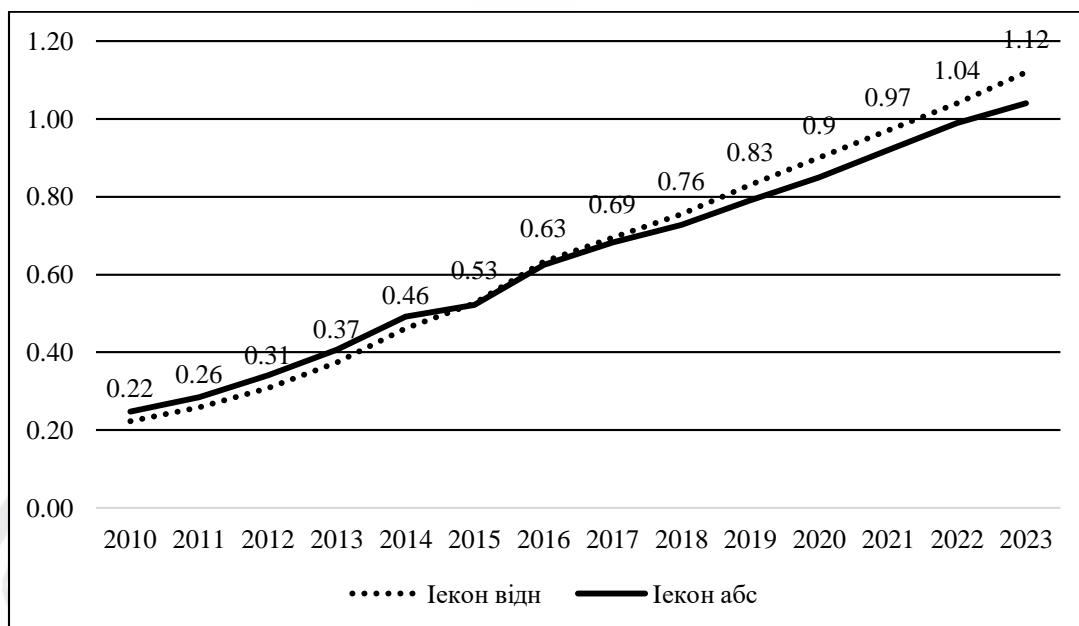

Рисунок 2.12 – Прогнозування ефективності факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення BP_STAT

Так, для оцінки факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України використана програма BP_STAT. Розраховано декілька моделей, але найбільші коефіцієнти детермінації при розрахунку як показників за окремими групами, так і загального показнику ефективності, має метод Бокса-Дженкінса, тому саме ці результати наведено в дослідженні.

Так, оцінка факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України проведена за моделлю багатфакторної регресії з надання факторам ваги впливу на результуючий індикатор.

Таким чином математично доведено, що галузь сільського господарства України має значний потенціал розвитку, і її ефективність до 2023 року зростатиме.

Висновки до розділу 2

Визначено, що на сьогодні Україна збільшує свої частки на аграрних ринках Індії, Китаю, Єгипту, Бангладеш, Кореї, Ірану, Туреччини, Іраку, Індонезії, Саудівської Аравії, Канади, США.

У 2018 р. експорт продукції АПК склав 18841,8 млн. дол., імпорт – 5462,9 млн. дол. США, зовнішньоторговий обіг сягнув 24304,7 млн. дол. США. Частка експорту аграрного сектору становить 39,8%, що дає значний притік коштів до держбюджету. Найбільшу частку у загальному експорті становлять: зернові культури – 38,4 %, олії – 23,3 % та насіння олійних культур – 10,2 %.

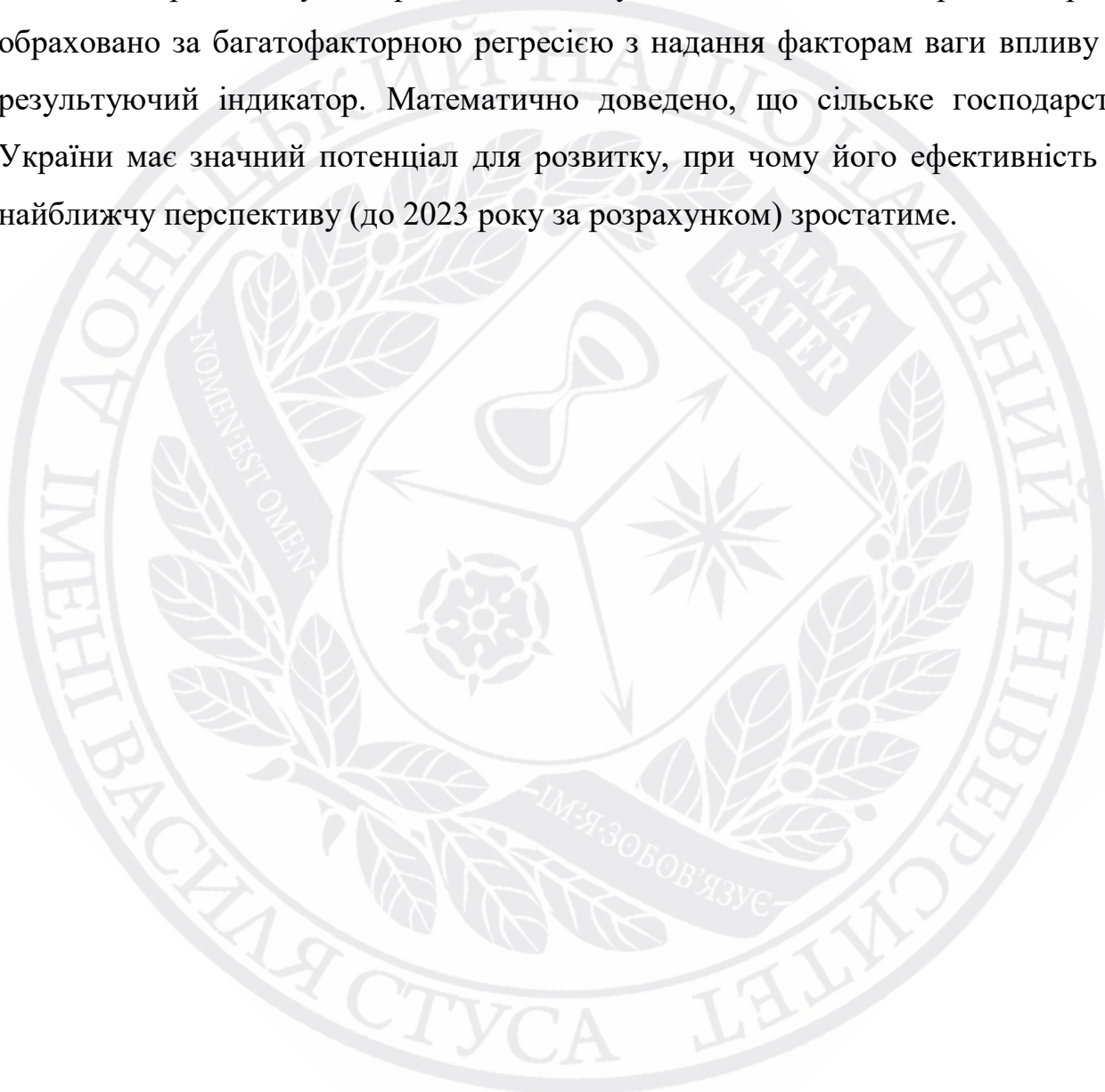
Аналіз площ сільськогосподарських земель у країнах Східної Європи відносно до загальної площі їх територій дає змогу стверджувати, що серед 10 країн Східної Європи Україна посідає 2 місце (після Росії) за площею території. Але на відміну від Росії, де під землями сільськогосподарського призначення зайнято лише 13,1%, наша держава володіє найвищим показником серед усіх країн за площею земель, що використовуються у сільському господарстві. Цей показник складає 71,3% (430,3 км²).

Аналіз частки зайнятого населення у сільському господарстві свідчить, що більшість країн Східної Європи мають досить високі показники (звернемо увагу, що в країнах, що розвиваються, цей показник становить 2/3 і більше, тоді як у розвинутих країнах - менше 10 %, у США і деяких країнах Західної Європи – тільки 2-3 %).

Визначено, що основними перешкодами по зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції агропромислового комплексу на зовнішніх ринках є: низький рівень розвитку вітчизняної фінансової системи, що визначається у високій вартості банківських кредитів, нерозвиненості в Україні сфери страхування ризиків; слабкий розвиток інфраструктури АПК; неспівпадіння вітчизняної стандартизації з міжнародними; низький рівень спеціалізації існуючих підприємств сільського господарства; відсутність достатнього фінансування з боку держави; часта деградація ґрунтового покриву.

Визначено фактори впливу на ефективність галузі сільського господарства України за допомогою програми BP_STAT. Розраховано декілька моделей, але найзначніші коефіцієнти детермінації при обрахунках як показників за окремими групами, так і загального показнику ефективності, має метод Бокса-Дженкінса, так саме ці результати наведено в дослідженні.

Фактори впливу на ефективність галузі сільського господарства України обраховано за багатофакторною регресією з надання факторам ваги впливу на результуючий індикатор. Математично доведено, що сільське господарство України має значний потенціал для розвитку, при чому його ефективність на найближчу перспективу (до 2023 року за розрахунком) зростатиме.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Забезпечення конкурентоспроможності аграрного ринку України на базі інноваційної складової

На сьогодні темпи змін в аграрному секторі обумовлені сучасними потребами міжнародного та вітчизняного ринків, а також комплексом політичних, економічних, соціальних та історичних факторів. Інтеграція української економіки у європейське співтовариство спонукає вітчизняних виробників виготовляти продукцію, конкурентоспроможну на внутрішньому та зовнішньому ринках, оскільки необхідно враховувати зростаючу роль нецінових форм конкуренції, тобто зростання вимог до якісних показників готової продукції [52-54].

Визначальними підвалинами розвитку ринку аграрного сектору є забезпечення конкуренції його продукції, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів аграрного сектору. Розвиток аграрного сектору вимагає модернізації конкурентних механізмів, розробки науково обґрунтованих інституціональних засад захисту та розвитку конкурентних відносин, підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішньому ринку [55].

Головною ідеєю та конструктивним принципом розгляду конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на зовнішньому ринку є виділення та дослідження механізму взаємозв'язку між результативністю внутрішнього ринку, ефективною конкуренцією та високою конкурентоспроможністю внутрішнього ринку в національній економіці, де ефективна конкуренція продукції аграрного сектору має формуватися за такими умовами, за яких його фірми перебувають під допустимим рівнем тиску з боку наявних та потенційних конкурентів й споживачів, а роль держави полягає у тому, щоб забезпечити такий тиск на ринку.

Мотивування змісту ефективної конкуренції продукції аграрної галузі обумовлює необхідність визначення характеру зв'язків між структурою внутрішнього і зовнішнього ринків, поведінкою його учасників та параметрами його результативності. Результативність ринку демонструє ступінь вирішення проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності товаровиробників аграрної продукції й ринкові результати мають кількісно та якісно відповідати потребам споживачів [56].

З одного боку невисока конкурентоспроможність української аграрної продукції призводить до зростання імпортозалежності внутрішнього ринку, з іншого – вітчизняний експортер, здійснюючи експорт, стикається з проблемою неякісних її характеристик, згідно з якими дана продукція може бути або сировиною, або напівфабрикатом [57]. Тому в результаті експортної операції гроші не повертаються в економіку країни, а відбувається товарна інтервенція високотехнологічної продукції, а це стимулює перетікання національних багатств до інших суб'єктів і погіршення фінансового становища країни.

Зростання загального українського аграрного експорту має цінове підґрунтя, необхідно більше враховувати ризики впливу не лише внутрішнього, а й міжнародного ринків. Так, конкурентоспроможність аграрної продукції на світовому ринку має ціновий характер. Аграрна політика держави у сфері регулювання цін на аграрну продукцію має бути продуманою і виваженою.

Також важливим в оцінці конкурентоспроможності продукції аграрного сектору є алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції, що полягає в системі розрахунку економічних, технічних та нормативних параметрів (рис. 3.1).

Цей алгоритм демонструє, що під конкурентоспроможністю продукції аграрного сектору варто розуміти такий рівень її економічних параметрів, при якому вона може конкурувати з товарами-аналогами іноземного походження. На ринку продукція є конкурентнішою тоді, коли її риси відповідають усім вимогам, а саме технічним та якісним характеристикам і європейським стандартам.

Рисунок 3.1 – Графічно-логічна схема оцінки рівня конкурентоспроможності продукції аграрного сектору

Джерело: складено автором

Конкурентоспроможна продукція аграрного сектору, реалізація та споживання якої залежить від поведінки продавців й покупців, легко потрапляє на ринки збуту. Від торговельної стратегії залежить поведінка виробників, які мають приймати управлінські рішення стосовно збільшення або зменшення інвестицій, впровадження рекламної стратегії, ведення інноваційної діяльності [59]. Вважаємо, що поведінка продавців та покупців залежить від структури внутрішнього ринку, зокрема: від кількості продавців та покупців, наявності різних бар'єрів входу й виходу виробників на ринок, ступеня диференціації товарів, а також розвитку інститутів ринкової інфраструктури.

Управління конкурентоспроможністю відбувається на рівні виробників, що володіють правами та відповідними кадрами для вирішення цієї проблеми.

Держава створює можливості для підтримки конкурентоспроможності аграрної галузі, а вже від виробників, від уміння працювати на ринку, від обраної стратегії буде залежати, наскільки успішно вони конкуруватимуть.

Аграрний сектор має заповнити власну нішу на внутрішньому та зовнішньому ринках за участю держави. За умов політичної нестабільності, ускладнені соціальної ситуації в країні та загостренні кризи можливості вирішення проблеми конкурентоспроможності аграрної продукції мають достатньо обмежений характер [60].

При розробці стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції на зовнішньому ринку необхідно враховувати специфічні особливості стану й розвитку внутрішнього середовища, обумовлені політичною ситуацією в країні, що негативно вплинула на конкурентоспроможність всередині країни. Враховуючи важкий стан економіки України, складно досягти необхідного рівня конкурентоспроможності аграрних виробників.

Нині найконкурентоспроможнішою є лише сільгоспсировина, але з урахуванням кризових явищ в економіці рівень конкурентоспроможності невинно знижується. Внутрішній ринок не може забезпечити конкурентне середовище для «випробування» товарів та технологій [61], що передують їхньому виходу на зовнішній ринок. При незавершеності реформ найбільший ефект може дати спрямованість державної економічної політики на покращення підприємницького середовища, усіляке стимулювання різних джерел розвитку бізнесу.

Успіх чи поразка на ринках – це результат ситуації на національному рівні і на рівнях аграрних підприємств та фірм. Серед найвагоміших факторів конкурентоспроможності на макрорівні такі: технології виробничих процесів; продуктивність праці; кваліфікація персоналу; маркетинг; інвестиції; конкуренція на внутрішньому ринку; об'єм, структура й характер попиту; розвиток інфраструктури; використання науково-технічних досягнень і т. д. [62].

Вирішальні тенденції щодо успішного суперництва пов'язані із здвигом акценту з порівняльних переваг до конкурентних переваг на базі розвинутого

інституційного середовища, нових організаційних форм, унікальних товарів й технологій. Серед важливих факторів, які послаблюють конкурентні позиції українських товаровиробників, є: застарілі технології, низький рівень маркетингу, пасивність до інновацій, низька кваліфікація персоналу, слабкість інтенсивності конкуренції внутрішнього середовища і т. д.

Важливу роль варто відводити й розвитку консультативно-інформаційного забезпечення. Для цього необхідно підвищувати кваліфікацію експертів, спрощувати доступ до інформації, організаційно-технічної допомоги тощо [63].

Вагомим елементом у формуванні та зберіганні конкурентних переваг підприємств є умови попиту в державі, такі його показники, як об'єм, структура та характер зростання. Скорочення внутрішнього попиту, яке мало місце в Україні, не стимулювало виробництво та його модернізацію.

Перспективи, які сьогодні відкриваються перед українським бізнесом, дають можливість передбачити вплив зростаючого попиту на виробничу діяльність [67]. У той же час для визначення конкурентних переваг значення набувають якісні параметри попиту. З проникненням імпоротної аграрної продукції на вітчизняний ринок та з посиленням диференціації прибутків населення попит починає орієнтуватися на міжнародні стандарти, стає більш вибіркоvim та вимогливим до цінових та якісних параметрів продукції.

Такі зміни мали б сприяти розвитку конкурентоспроможності вітчизняних виробників аграрної продукції, але, на жаль, невисокий рівень доходів українських громадян змушує при виборі продукції надавати перевагу дешевим її видам, а не якісним. Тобто попит на внутрішньому ринку відносно споживчих та якісних характеристик товарів поступається економічно розвиненим країнам, що не дозволяє вітчизняним підприємствам орієнтуватися на бажання внутрішнього ринку при просуванні продукції аграрного сектору на міжнародний ринок.

Впливаючи на низку факторів, що зумовлюють відповідний рівень конкурентоспроможності аграрної продукції, можна досягти його підвищення й

тим самим активізувати надходження товарів на зовнішній ринок, умовно об'єднавши ці фактори в окремі групи [68]:

1. Внутрішня: стан й розвиток внутрішнього аграрного ринку; величина витрат та цін на продукцію аграрного сектору; ринкова інфраструктура товарної мережі; сталість доходів сільськогосподарських виробників.

2. Проміжна: науково-технічний потенціал; кадри; маркетингові дослідження внутрішнього ринку.

3. Зовнішня: сталість національної аграрної системи, здатність адаптування до коливань; рівень організації зовнішніх зв'язків; державна зовнішньоторговельна концепція [69].

Ці фактори пов'язані між собою, успішний розвиток лише однієї групи факторів не буде означати досягнення основної мети – підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції. Слід проводити спільні дії щодо активного впливу на всі групи факторів. Також варто узгодити зовнішньоекономічну політику з конкурентною, де передбачається створення для вітчизняних суб'єктів господарювання умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності та захисту інтересів конкурентоспроможності на міжнародних товарних ринках за умови недопущення усунення або обмеження конкуренції на відповідних ринках України, розширення взаємовигідного співробітництва України з країнами ЄС у сфері конкурентної політики тощо.

При розробці стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції необхідно виходити з інноваційної моделі конкурентоспроможності, при зростаючій ролі конкуренції на рівні фірм, де на перше місце виходять переваги не стільки у витратах виробництва, скільки в якості та новизні товарів. Тобто спільними зусиллями держави та підприємств більш активно використовувати інноваційний фактор розвитку.

Якщо Україна успішно запровадить інноваційні моделі розвитку, буде можливість не залишитись аутсайдером та змінити сьогоднішній сировинний напрям розвитку економіки [70].

Успішний розвиток агрознавств також залежить від рівня розвитку і впровадження досягнень НТП в різних галузях промисловості: машинобудівному, біотехнологічному, хімічному тощо. Статус України як промислової держави із значною часткою аграрного сектору підтверджує можливість комплексного розвитку інноваційної діяльності в економіці.

Акцент уряду у своїй інноваційній політиці має спрямовуватись на: розробку та реалізацію державних науково-технічних та інноваційних програм; стимулювання інвестицій в НДДКР; збільшення фінансування на наукові дослідження; підтримку малого та середнього інноваційного бізнесу; заохочення імпорту новітніх технологій; удосконалення правової бази; міжнародне співробітництво в інноваційній політиці; державну координацію та інформаційну підтримку [71].

За допомогою інновацій можна досягти нового рівня у виробництві, проте аграрний сектор залишається найбільш консервативним до новацій, порівняно з іншими секторами. Основною метою інновацій в аграрному секторі є забезпечення економічності та екологічності процесу виробництва [72]. За теперішніх умов для України вкрай важливим є активізація інноваційних процесів, які здатні забезпечити необхідний розвиток аграрного сектору.

Через низьку платоспроможність населення експорт стає надійним джерелом для інноваційних процесів в аграрній галузі, тим самим створюючи ланцюг для підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції. Через це збільшиться обсяг експорту, а внутрішній ринок поповниться більш якісною продукцією. Повторні інновації забезпечать безперервність та нарощування масштабів інноваційного процесу.

Більш конкурентоспроможна продукція дозволить отримати стабільний дохід, сприятиме нагромадженню капіталу для розширення виробництва [73].

Однією з вагомих причин гальмування інноваційного процесу в аграрному секторі є відсутність коштів на створення інноваційного товару. Як варіант розв'язання цієї проблеми може бути проведення прикладних досліджень завдяки внутрішнім ресурсам, потім їх результати пропонувати споживачам.

Потрібно враховувати важливість успішного маркетингу в реалізації нового товару. Також необхідно створити проміжні ланцюги між виробниками і споживачами продукції.

Ці заходи із стимулювання інноваційного процесу, де головна роль відводиться державі, мають сприяти подоланню наявного суттєвого відставання аграрного сектору України від розвинених країн світу, виробництву конкурентоспроможної продукції, можливості збільшення експорту готової продукції на зовнішні ринки.

3.2 Напрями диверсифікації експорту вітчизняної аграрної продукції в умовах євроінтеграції

Важливою частиною проголошеного Україною стратегічного курсу на всебічну модернізацію господарства у сучасному глобалізованому світі, формування системи нових відповідних йому міжнародних економічних відносин, є формування конкурентоспроможності продовольчої продукції та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств. Велику частку продовольчих товарів або сировини для них виробляють малі та середні аграрні підприємства, особисті господарства. Однак, цілеспрямована робота стосовно впровадження наукових технологій утримання худоби, збалансованого виробництва кормів, ветеринарного обслуговування, селекції в них практично не ведеться. Це приводить до того, що їх продукція не відповідає вимогам безпеки в межах вимог СОТ та ЄС і є неконкурентоспроможною у значних обсягах. Тому підписання Україною угоди про Асоціацію з ЄС може призвести до втрати вагомого джерела сукупного доходу сільських родин, маргіналізації населення, перетворення вітчизняного аграрного ринку на ринок збуту європейських продовольчих товарів та продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в галузі та в розвитку сільських територій і створить загрозу продовольчій безпеці держави [74].

Це вимагає перегляду з боку держави важливості зазначених питань та діючих стандартів, направлених на посилення конкурентоспроможності аграрних підприємств України на вітчизняному та європейському продовольчих ринках. У зв'язку зі стрімкими змінами соціально-економічної та політичної ситуації у регіоні та світі, сучасні виклики й тенденції світового розвитку вимагають обґрунтування нових методологічних підходів і практичних заходів державного регулювання підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції вітчизняних підприємств на європейському продовольчому ринку, що робить дослідження актуальним [75].

У межах обраного Україною євроінтеграційного курсу стратегічно важливе значення мають активні партнерські відносини в аграрному секторі економіки з безпосередніми сусідами в регіоні: Польщею, Словаччиною, Чехією та Угорщиною – і на двосторонньому рівні, і в межах Вишеградської групи, а також із державами Балтії. Ці країни, які нещодавно стали членами Європейського Союзу, демонструють постійну готовність брати активну участь у формуванні та реалізації «східної політики» ЄС, надають послідовну підтримку європейській інтеграції України та пропозиції щодо засобів та джерел підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції вітчизняних аграрних підприємств на європейському рівні [76].

Аграрний сектор займає важливе місце в економіці України. Значну частку аграрної продукції виробляють фермерські господарства та дрібні особисті господарства. Проте цілеспрямована діяльність щодо сортового та гібридного насінництва, впровадження науково обґрунтованих технологій утримання та годівлі худоби, промислової переробки продукції, диверсифікації виробництва та інших видів діяльності не здійснюється або здійснюється у незначних масштабах. Це призводить до нераціонального використання існуючого виробничо-ресурсного потенціалу вітчизняних агроформувань, недостатнього рівня конкурентоспроможності їх продукції та власне їх як суб'єктів господарювання, соціально-економічних втрат у цьому важливому секторі економіки у цілому [77].

Відсутність належних заходів регулювання та підтримки вказаних процесів з боку органів державного управління з метою вирішення цих проблем вже призвела до низки несприятливих явищ в аграрному секторі економіки України. Серед них насамперед необхідно виділити: зменшення об'ємів валової продукції сільського господарства; заборону експорту українських живих тварин та м'яса на ринки ЄС; зменшення об'ємів експорту молока з України в країни ЄС щороку на 50 % при одночасному збільшенні обсягів імпорту на 60 %. За умови збереження існуючого рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському аграрному ринку та відсутності дієвих механізмів державного протекціонізму зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій [79]:

- 1) виробники агропродукції недотримуватимуть прибутки, що призведе до погіршення умов життєдіяльності населення сільських територій;
- 2) надалі буде зростати негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС в цілому та по сільськогосподарських й продовольчих товарах зокрема;
- 3) збільшиться частка імпортової продукції сукупному споживанні продуктів харчування в Україні.

Ця проблема актуалізується через приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС. У разі збереження існуючого слабкого рівня державного регулювання та підтримки вітчизняних товаровиробників, протекціонізму на вітчизняному аграрному ринку це призведе до його перетворення на ринок збуту європейських продуктів харчування та аграрної продукції сільського, зумовить поглиблення кризи в аграрному секторі та створить загрозу продовольчій безпеці України [80].

Про низький рівень конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на європейському ринку свідчить: низька ефективність цієї галузі у порівнянні з іншими країнами; невідповідність структури українського експорту попиту членів ЄС на сільськогосподарську продукцію; незначна частка підприємств, сертифікованих згідно з

міжнародними стандартами; низька якість продукції через те, що 60 % аграрної продукції виготовляється мілкими приватними господарствами, які обмежені фінансовими ресурсами. У виробництві аграрної продукції зайняті в основному особи без належної фахової підготовки, у результаті чого виготовлена продукція втрачає конкурентні переваги не лише на зовнішніх, але й на внутрішньому ринку.

Значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках такі причини [81]:

- низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів та позик (невеликі суми на 2–3 роки під 24% річних у гривнях, у той час, як фермерам у країнах ЄС надаються кредити терміном до 20 років під 2–3% річних);
- нерозвиненість виробничої інфраструктури, що призводить до збільшення вартості аграрного виробництва, значних втрат продовольчої продукції під час її транспортування та зберігання;
- недостатня гармонізація українських стандартів якості з міжнародними;
- низька капіталізація вітчизняних малих аграрних підприємств, яка обмежує їх можливості щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу;
- переважно низький рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств, які виробляють 10–20 найменувань продукції. Фермери країн ЄС обмежуються виробництвом лише 2–3 видів сільськогосподарської продукції;
- недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі, що зменшує продуктивність сільськогосподарського виробництва;
- недостатня активність державної підтримки та контролю відтворення родючості ґрунтів, що призводить до збільшення частки ґрунтів, які є непридатними для ведення сільського господарства тощо.

В Україні державними зусиллями створення веб-сайту для широкого кола громадськості та споживачів не здійснюється. За ініціативою громадських організацій було створено веб-сайт agroin.org, на якому висвітлюються

інноваційні процеси в агропродовольчій сфері, а також належна увага приділяється інформуванню про якість продовольчої продукції. З огляду на інтеграцію України до ЄС, на нашу думку, необхідно здійснити такі заходи державної підтримки підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств та продовольчої продукції:

- 1) всебічна підтримка сільгосптоваровиробників в орієнтації на споживача;
- 2) стимулювання забезпечення цінової доступності аграрної продовольчої продукції для всіх соціальних груп населення;
- 3) поширення використання «нішової» спеціалізації виробництв, що може забезпечити країну високоякісними сільськогосподарськими продуктами харчування та ефективний експорт;
- 4) розвиток органічного землеробства саме на базі малих аграрних підприємств та господарств населення як найбільш відповідного структурі їх агроресурсного потенціалу;
- 5) використання маркетингових стратегій організації виробництва та збуту продовольчої продукції;
- 6) створення дорадчих та консалтингових структур, обслуговуючих кооперативів з метою забезпечення ефективної діяльності вітчизняних товаровиробників у сегменті малого та середнього агробізнесу [85].

З метою розвитку структури вітчизняного аграрного ринку в умовах посилення євроінтеграційних процесів, конкурентної боротьби, наповнення його конкурентоспроможною продукцією вітчизняного виробництва та сприяння виходу цієї продукції на європейський і світовий аграрний ринок необхідно здійснити основні завдання регулювання вказаних процесів [86]:

- визначення механізмів вдосконалення державної підтримки впровадження нових екологічно чистих технологій вирощування, поглибленої переробки сільгоспсировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної української продовольчої продукції;

– здійснення цінової політики в сільському господарстві на базі поєднання вільного ціноутворення, державного регулювання та сприяння зростанню прибутків сільськогосподарських товаровиробників;

– вжиття заходів щодо узгодження сертифікації сільськогосподарської продукції в Україні та норм, які регламентують санітарний та фіто-санітарний контроль, з міжнародними стандартами та вимогами, зокрема прискорити впровадження узгоджених із міжнародними державних стандартів та систем якості, забезпечивши фінансування цих заходів;

– здійснення заходів щодо впровадження в аграрних підприємствах, що виготовляють продовольчі товари, міжнародних систем забезпечення безпеки продуктів та продовольчої сировини;

– залучення інвестицій у сільськогосподарські підприємства з метою випуску конкурентоспроможної продукції;

– підготовка фахівців для здійснення названої діяльності в аграрному секторі [87].

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та аграрних підприємств на європейському аграрному ринку значною мірою визначається не лише заходами державного регулювання, але й менеджерами та фахівцями вітчизняних сільськогосподарських підприємств та маркетингово-логістичних формувань. Сучасний аграрний продовольчий ринок – це «ринок покупця», який насичений однорідною продукцією і функціонує в умовах гострої конкуренції між товаровиробниками, посередниками та продавцями за кінцевого споживача. Головне призначення державного регулювання полягає в тому, щоб взаємоузгодити маркетингові цілі вітчизняних сільськогосподарських підприємств з їх можливостями, вимогами споживачів, використати слабкі місця конкурентів та свої конкурентні переваги на європейському та міжнародному аграрних ринках.

3.3 Державна підтримка розвитку ринку аграрної продукції в Україні

В умовах глобалізованих викликів актуальними питаннями у сфері державного регулювання сільського господарства є питання підвищення ефективності державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Національна політика в галузі підтримки сільського господарства повинна бути не просто дієвою, але й стимулювати становлення України як аграрної держави. Тому сьогодні все більш значущу роль відіграє такий механізм впливу на розвиток суб'єктів економіки, як політика підтримки сільського господарства [90].

Формування ефективних механізмів регулювання аграрного сектору економіки передбачає визначення цілей, обґрунтування та використання системи певних критеріїв. Останнім часом головним змістом аграрної зовнішньоторговельної політики більшості розвинених країн є державна підтримка аграрного сектору за допомогою різних субсидій, дотацій та пільг. У деяких країнах фінансові вкладення в сільське господарство в 1,5-2 рази перевищують ринкову вартість його продукції. Державна підтримка сільського господарства сприяла збільшенню виробництва продовольства у країнах, що на цей час його найбільшими експортерами – у ЄС, США та Канаді [91].

Загальна сума витрат на агропродовольчу політику в українському бюджеті не може бути кількісною характеристикою рівня підтримки сектору. У світовій практиці використовують індикатори, які дозволяють оцінювати рівень державного регулювання сільського господарства та ефективність державної підтримки аграрного бізнесу. На сьогодні існує два методологічних підходи до визначення рівня підтримки аграрного сектору країни – Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Світової організації торгівлі (здійснює контроль над зобов'язаннями членів СОТ стосовно зниження рівня підтримки, що «спотворює» торгівлю) [92].

ОЕСР аналізує ефективність державної підтримки в контексті отримувачів трансферів (виробник, споживач або сектор загалом), а СОТ – класифікує заходи внутрішньої підтримки на ті, що «спотворюють» виробництво та торгівлю, тобто

впливають на обсяги виробництва та ціни таким чином, що це призводить до неефективного використання ресурсів, та ті, що не впливають на виробництво і торгівлю.

Відповідно до цього критерію усі заходи державної підтримки умовно поділені на скриньки: зелену, блакитну, жовту та червону. До «зеленої скриньки» віднесено заходи внутрішньої підтримки, які не впливають на виробництво та торгівлю сільськогосподарською продукцією, а отже, їх обсяги фінансування не підлягають зменшенню (кошти на покращення інфраструктури, страхування врожаю, охорону довкілля, наукові дослідження тощо). Заходи «блакитної скриньки» теж не підлягають скороченню. До них належать програми з обмеження перевиробництва аграрної продукції (не більше 85% від виробництва), а саме виплати на сільськогосподарські площі або поголів'я. Заходи «жовтої скриньки» є предметом обов'язків щодо скорочення обсягів бюджетної підтримки. Серед них: дотації на продукцію тваринництва і рослинництва, елітне насінництво, комбікорми, компенсація частини витрат на міңдобрива, захист рослин та частини витрат на енергоресурси, цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною та ринковою ціною на аграрну продукцію; надання виробнику товарів та послуг за цінами, які є нижчими за ринкові; закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, які перевищують ринкові; пільгове кредитування аграрних виробників за рахунок бюджету; сторнування боргів; пільги на транспортування аграрної продукції [93].

Максимально допустимий рівень підтримки розраховується як середньорічна величина фактичних витрат на заходи «жовтої скриньки» впродовж останніх трьох років. Мінімально дозволена підтримка *de minimis* становить 5% від вартості продукції сільгоспвиробництва для розвинених країн, та 10% для країн, що розвиваються [94]. До «червоної скриньки» відносять заходи з експортного субсидування. СОТ забороняє застосовувати експортні субсидії, крім тих, які зафіксовані в переліку зобов'язань країни.

Вартісним показником державної підтримки є агрегований показник підтримки (АПП). Відповідно до вимог СОТ країни Європейського Союзу визначили граничну суму витрат на підтримку дохідності сільськогосподарського виробництва та прямих витрат фермерам у розмірі 42,3 млрд євро до 2013 р. із щорічним скороченням у середньому на 0,9%.

За методологією ОЕСР використовується показник оцінки сукупної підтримки виробників (ППВ) (Producer Support Estimate), що включає вартість цінової підтримки, прямі (бюджетні виплати) та опосередковані (податкові та кредитні пільги) форми підтримки виробникам і компенсацію виробничих витрат. Кількісним показником ОЕСР є відсоткове значення ППВ від ВВП (СПСГ).

АПП дає можливість визначити рівень внутрішньої підтримки відповідно до вимог Угоди по сільському господарству СОТ у рамках «жовтої скриньки». ППВ розраховується з метою моніторингу та оцінювання ефекту, що досягається в ході реформування політики в галузі сільськогосподарського виробництва.

Основними компонентами АПП є: 1) підтримка ринкових цін, що вимірюється як різниця між фіксованою світовою довідковою ціною та внутрішньою регульованою ціною (яка може відрізнятись від поточної внутрішньої ринкової ціни); 2) обсяг бюджетних витрат на проведення політики внутрішньої підтримки, що може «спотворювати» умови торгівлі.

Показник підтримки виробників, що застосовується ОЕСР, показує щорічний обсяг грошових трансферів фермерам у результаті здійснення заходів підтримки: а) зберігають розрив між внутрішньою ціною та ціною на кордоні певної країни; б) передбачають виплати фермерам на базі таких критеріїв, як кількість виробленої товарної продукції, обсяг ресурсів, які використовуються, поголів'я худоби, площа оброблюваних земель або надходження та доходи, що отримують фермери. Як і АПП, ППВ включає цінову різницю, а також обсяг видатків із державного бюджету, однак основні відмінності між ними полягають у такому: а) підтримка ринкових цін у рамках ППВ вимірюється на рівні фермерського господарства самим виробником і з використанням ціни на

кордоні на сировинні товари в певному році, в той час як підтримка ринкових цін у рамках АПП розраховується з урахуванням різниці між внутрішньою регульованою ціною підтримки і світовою довідковою ціною, що фіксується за минулий базовий період; б) ППВ охоплює всі трансфери, що надходять на адресу фермерів у результаті здійснення сільськогосподарської політики, в той час як АПП охоплює тільки заходи внутрішньої підтримки, які передбачаються «жовтою скринькою» [93].

ОЕСР щорічно проводить моніторинг аграрної політики не тільки держав, що входять до цієї організації, а й економік, які інтенсивно розвиваються. Зважаючи на те, що кон'юнктура світового ринку та його основні макроекономічні параметри перебувають під впливом рівня державної підтримки аграрного сектору, вважаємо за необхідне дослідити тенденції розвитку як членів організації, так і країн, що розвиваються паралельно. Для аналізу було обрано показники підтримки сільського господарства України як економіки, що розвивається, та ЄС і США як економічно розвинених країн.

Загальна підтримка сільського визначається за формулою:

$$\text{СПСГ} = \text{ППВ} + \sum_{i=1}^n C + \sum_{i=1}^n T + \text{ЗПП} , \quad (3.1)$$

де СПСГ – загальна підтримка сільського господарства; ППВ – показник підтримки виробників; С, Т – державні субсидії та податки виробникам аграрної продукції; ЗПП – загальна підтримка послуг в сільському господарстві (досліджень, освіти, інфраструктури тощо).

Рівень підтримки виробників розраховується за формулою:

$$\text{ППВ} = \sum_{i=1}^n (\text{Ц}_{\text{в}i} - \text{Ц}_{\text{п}i}) * K_{\text{в}i} + \sum_{i=1}^n C , \quad (3.2)$$

де $\text{Ц}_{\text{в}i}$ – ціна і-го виду аграрної продукції, отримана виробниками; $\text{Ц}_{\text{п}i}$ – прикордонна ціна і-го виду сільськогосподарської продукції, перерахована в національній валюті; $K_{\text{в}i}$ – обсяг виробництва і-го виду аграрної продукції.

Рівень підтримки (СПСГ%) характеризується її часткою у ВВП країни та у ВДВ сільського господарства у ВВП країни:

$$\text{СПСГ\%} = (\text{СПСГ} / \text{ВВП}) * 100\% \quad (3.3)$$

У табл. 3.1 наведено динаміку зміни показників сукупної підтримки та її рівня. Номінальні показники підтримки сільського господарства досліджуваних країн незважаючи на певні коливання, мали тенденцію до зростання. Так, у США сума сукупної підтримки зросла у два рази. У ЄС лише у 2018-2019 рр. сукупна підтримка різко знизилася (до 116,2 млрд. дол.). В Україні сукупна підтримка збільшилася за останнє десятиліття практично в 10 разів.

Таблиця 3.1 – Динаміка показників сукупної підтримки сільського господарства

Рік	ЄС			США			Україна		
	млрд. дол.	Частка у % до		млрд. дол.	Частка у % до		млрд. дол.	Частка у % до	
		ВВП	ВДВ с/г		ВВП	ВДВ с/г		ВВП	ВДВ с/г
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2009	97,5	1,21	52,4	92,4	0,93	77,5	0,2	0,5	3
2010	91,9	1,13	49,1	93,5	0,91	75,8	0,8	2,1	12,7
2011	104,7	1,18	53,5	87,3	0,82	82	0,2	0,5	3,3
2012	125,5	1,16	55,1	88,3	0,79	66	0,4	0,8	12,9
2013	155,7	1,19	56,7	99	0,83	59,6	0,9	1,4	11,8
2014	144,3	1,06	58,8	101	0,8	66,6	2,7	3,1	30,3
2015	142,2	0,98	57,5	94,9	0,71	68,3	3	2,7	29,4
2016	142,2	0,84	46,5	97,2	0,69	61,6	1,6	1,1	15,1
2017	152,7	0,84	49,2	104,4	0,73	60,2	1,8	1	12,6
2018	135,1	0,82	5,4	122	0,86	61,7	3,3	2,8	33,9
2019	116,2	0,72	42,4	133,5	0,91	78,3	2,5	1,9	22,4

Джерело: розраховано автором на основі даних [18]

Варто зазначити, що рівень СПСГ у ВВП країни не включає частку сільського господарства в економіці країни. В Україні частка сукупної підтримки

у ВВП вища порівняно з США та ЄС, що пояснюється більшою часткою сільського господарства в економіці.

Для більш об'єктивної характеристики рівня сукупної підтримки використано показник частки сукупної підтримки у валовій доданій вартості сільського господарства. Незважаючи на значну частку валової доданої вартості сільського господарства в економіці України, частка підтримки галузі у ВДВ сільського господарства є найнижчою серед аналізованих країн.

Джерелами коштів для підтримки сільського господарства є [96]:

- платники податків (кошти бюджету). Із цього джерела може виплачуватися підтримка виробників, споживачів та сфери послуг у сільському господарстві;

- споживачі продукції сільського господарства. Трансфери від споживачів використовують, насамперед, для підтримки виробників. Кошти споживачів можуть також спрямовуватися до бюджету (за рахунок споживачів оплачуються, наприклад, імпорتنі мита тощо).

Складовою підтримки сільськогосподарських виробників в Україні є виплати на придбання ресурсів, зокрема пільги зі сплати ПДВ. На сьогоднішній день у рамках державної підтримки сільськогосподарської галузі в Україні функціонує спеціальний режим оподаткування для сільськогосподарських підприємств, яким передбачається, що суми ПДВ, отримані від покупців у вартісному виразі за поставлені сільськогосподарські товари (послуги), не сплачуються до бюджету, а перераховуються на власні спеціальні рахунки сільськогосподарських товаровиробників і залишаються в їх розпорядженні. Крім того, сільськогосподарські підприємства отримують компенсацію від переробних підприємств за поставлене м'ясо в живій вазі і молоко.

Джерелом цієї компенсації є також сума ПДВ, що не сплачується до держбюджету. Варто зауважити, що має місце диспропорція між зростанням податкових дотацій, що надаються сільськогосподарським підприємствам зі сплати ПДВ та зростанням обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Починаючи з 2007 р. , такі пільги зростають щорічно в середньому на 40%, у той

час як зростання обсягів виробництва продукції з 2007 р. не перевищує 20% (крім урожайних 2008 і 2010 рр.). Отже, цей механізм використовується не ефективно, а швидше для того, щоб прикріпити первинних виробників до своїх традиційних зон постачання та забезпечити безперебійне постачання сировини.

Для вимірювання впливу аграрної політики держави залежно від цінового фактору на продукцію сільського господарства використовується номінальний коефіцієнт захисту виробника (НКЗВ) (Nominal Protection Coefficient for producers), який розраховується як відношення середньої ціни, сплаченої споживачами та отриманої виробниками на внутрішньому ринку, до ціни на світовому ринку. Якщо НКЗВ дорівнює одиниці, то держава їх не захищає і не дискримінує, якщо менше – виробники вважаються незахищеними (відбувається неявне оподаткування виробників за рахунок низьких внутрішніх цін), якщо більше – виробники захищені та отримують ціни за свою продукцію, вищі за світові.

Іншим напрямом державної політики щодо підтримки сільськогосподарських виробників є вплив аграрної політики на споживачів аграрної продукції. Підтримку споживачам можна надавати за рахунок [95]:

- трансферів споживачам від виробників аграрної продукції. Якщо вони здійснюються у зворотному напрямку, то набувають від'ємного значення;
- трансферів споживачам від інших установ (крім виробників). Якщо трансфери здійснюються в зворотному напрямку від споживачів до інших організацій, то вони вказуються з від'ємним знаком;
- трансферів споживачам із бюджету.

Якщо внутрішня ціна продукту нижча від ціни на митному кордоні, то споживачі отримують трансфер від виробників. Якщо внутрішня ціна вища від ціни на кордоні, то підтримку отримують виробники, а не споживачі. У першому випадку підтримка виробників має негативний знак, а в другому – позитивний. Приклади позитивних і негативних трансферів розглянуті нижче. Трансфери від споживачів до виробників та інших організацій виникають, як правило, через уведення імпорتنих мит, сплату яких отримує бюджет, завдяки чому зростає

внутрішня ціна. Споживачі повинні купувати продукцію за вищою ціною, в результаті аграрії та учасники переробки та реалізації аграрної продукції отримують додаткові доходи. Трансфери споживачам із бюджету можуть здійснюватися завдяки субсидіям за окремими видами товарів (підтримка низьких цін на окремі значущі продукти, інтервенційних цін на зерно і т. п.).

Сукупна підтримка споживачів (СПС) (CSE – Consumer Support Estimate) – це сума трансферів споживачам аграрної продукції, в результаті політики підтримки сільського господарства, яка включає явні і неявні трансфери, пов'язані з підтримкою ринкових цін на товари, що вироблені всередині країни (трансфери від споживачів виробникам, трансфери бюджету, компенсації споживачеві за підтримання високих цін тощо).

$$\text{СПС} = \sum_{i=1}^n (\text{Ц}_{\text{пі}} - \text{Ц}_{\text{вні}}) * K_{\text{сi}} + \sum_{i=1}^n T, \quad (3.4)$$

де СПС – сукупна підтримка споживача; $\text{Ц}_{\text{пі}}$ – прикордонна ціна і-го виду сільськогосподарської продукції, перерахована в національній валюті; $\text{Ц}_{\text{вні}}$ – ціна і-го виду сільськогосподарської продукції, що сплачується споживачами на внутрішньому ринку; $K_{\text{сi}}$ – обсяг внутрішнього споживання і-го виду сільськогосподарської продукції; T – трансфери споживачам.

Процентний СПС (СПС%) – це співвідношення СПС до вартості загального споживання товарів внутрішнього виробництва, за вирахуванням бюджетної підтримки, або відношення СПС до загальних споживчих витрат на товари, виготовлені в країні, розраховані у світових цінах. Показник визначає оподаткування споживачів за рахунок високих внутрішніх цін (СПС < 0) або їх субсидування (СПС > 0) [96].

Номінальний коефіцієнт захисту споживачів (НКЗС) (Nominal Protection Coefficient) та номінальний коефіцієнт підтримки споживачів (НКПС) (Nominal Assistance Coefficient) свідчать про різницю між цінами на продукти, сплаченими споживачами виробнику, та світовими цінами або довідковими цінами.

Результати проведеного аналізу дали можливість отримати висновок, що державна підтримка виробників є неефективною. Політика підтримки сільського господарства України характеризується відсутністю нестабільністю та відсутністю стійкої тенденції до зростання та здійснюється за рахунок споживачів. Незважаючи на велику частку валової доданої вартості сільського господарства в економіці України, частка підтримки галузі у ВДВ сільського господарства є найбільш низькою серед аналізованих країн. Неоднорідністю характеризується і структура підтримки. Упродовж досліджуваного періоду Україна кардинально змінювала вектор підтримки декілька разів. Останнім часом перевага надається підтримці українського виробника (67,1%), решта приходить на сферу послуг у сільському господарстві. Хоча рівень оподаткування споживачів перевищує рівень підтримки виробників, що свідчить про неефективний механізм формування ринкових цін та відтік коштів з аграрного сектору економіки. Незважаючи на високу частку виплат із бюджету українським виробникам, частка трансферів від споживачів залишається вищою, ніж у США та ЄС, що підтверджує факт неефективності реалізації бюджетних програм підтримки в Україні.

Запропоновано алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції сільського господарства, який показує, що під конкурентоспроможністю продукції аграрного сектору варто розуміти такий рівень її економічних та технічних параметрів, при якому вона може конкурувати з товарами-аналогами іноземного та вітчизняного походження.

Структуровано тенденції, які будуть спостерігатися в найближчому майбутньому на ринку аграрної продукції, зокрема:

- 1) виробники продукції сільського господарства неотримуватимуть доходи, що призведе до погіршення умов життєдіяльності населення сільських територій;
- 2) далі зростатиме від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом та по аграрних і продовольчих товарах зокрема;

3) збільшиться частка імпоротної продукції у сукупному споживанні продуктів харчування України.

Запропоновано заходи державної підтримки підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств та продовольчої продукції:

1) всебічна підтримка сільгосптоваровиробників в орієнтації на споживача;

2) стимулювання забезпечення цінової доступності аграрної продовольчої продукції для всіх соціальних груп населення;

3) поширення використання «нішової» спеціалізації виробництв, що може забезпечити країну високоякісними сільськогосподарськими продуктами харчування та ефективний експорт;

4) розвиток органічного землеробства саме на базі малих аграрних підприємств та господарств населення як найбільш відповідного структурі їх агроресурсного потенціалу;

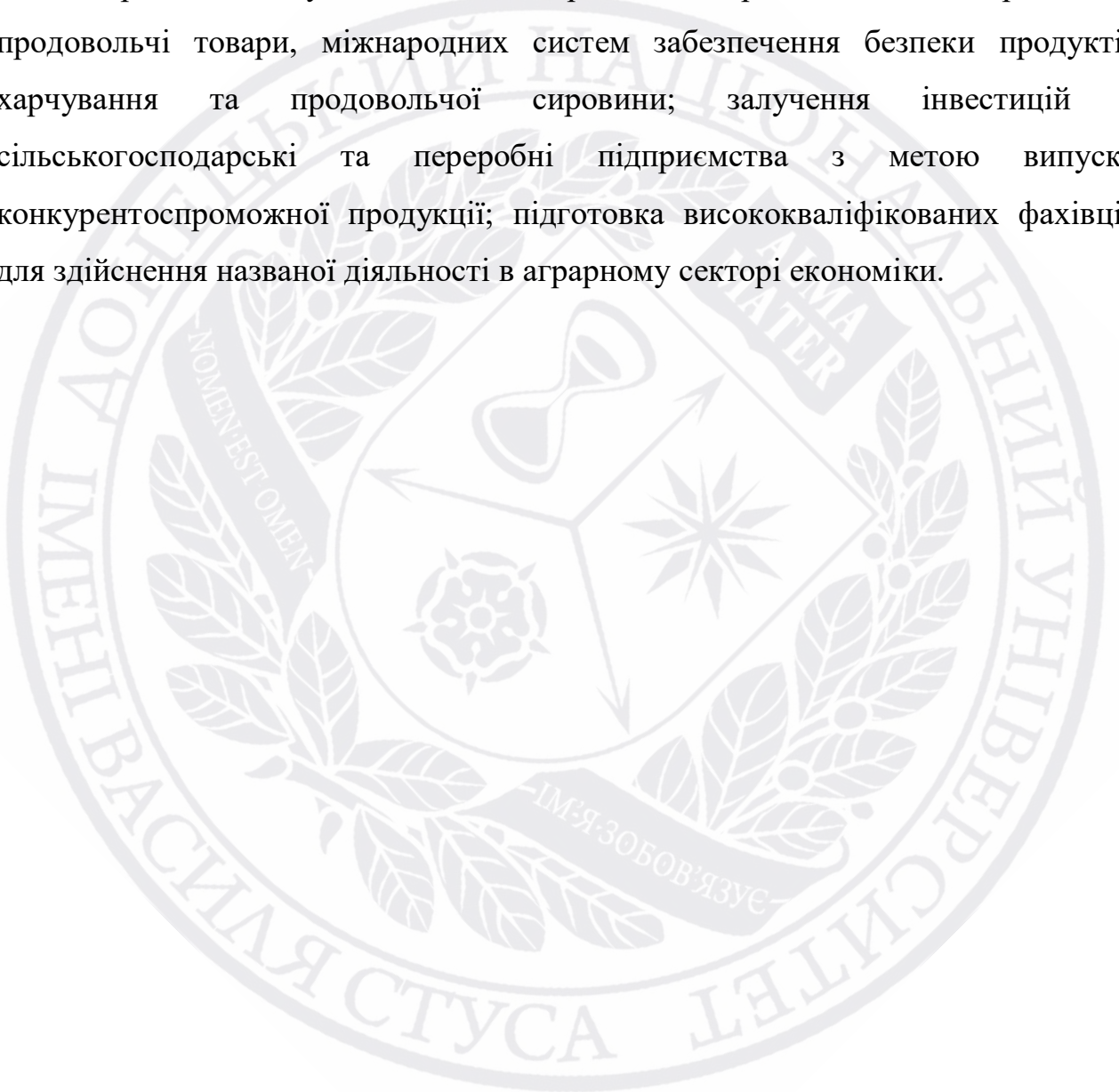
5) використання маркетингових стратегій організації виробництва та збуту продовольчої продукції;

6) створення дорадчих та консалтингових структур, обслуговуючих кооперативів з метою забезпечення ефективної діяльності вітчизняних товаровиробників у сегменті малого та середнього агробізнесу.

Висновки до розділу 3

Структуровано завдання щодо регулювання ринку аграрної продукції, а саме: визначення механізмів вдосконалення державної підтримки впровадження нових екологічно чистих технологій вирощування, поглибленої переробки аграрної сировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної української продовольчої продукції; здійснення цінової політики в сільському господарстві на основі поєднання ціноутворення, державного регулювання та сприяння зростанню прибутків сільськогосподарських товаровиробників; вжиття заходів

щодо узгодження системи сертифікатів сільськогосподарської продукції в Україні та норм, що регламентують санітарний та фіто-санітарний контроль, з міжнародними стандартами та вимогами, зокрема прискорити розроблення та впровадження узгоджених із міжнародними державних стандартів і систем якості, забезпечивши необхідне фінансування цих заходів; здійснення заходів щодо впровадження у сільськогосподарських підприємствах, які виробляють продовольчі товари, міжнародних систем забезпечення безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини; залучення інвестицій у сільськогосподарські та переробні підприємства з метою випуску конкурентоспроможної продукції; підготовка висококваліфікованих фахівців для здійснення названої діяльності в аграрному секторі економіки.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження отримано наступні висновки:

- обґрунтовано наукові підходи до визначення понять “ринок” та “аграрний ринок”. Структуровано функції аграрного ринку, до яких належать: соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська;
- досліджено підсистеми ринку аграрної продукції, який включає першу підсистему (ринкова інфраструктура), друга підсистема (стабілізації та регулювання), третю підсистему (координації пропозиції), четверту підсистему (товаровиробники), що дозволило поглибити теоретичні знання про функціонування аграрного ринку України;
- систематизовано характерні особливості ринку аграрної продукції, які необхідно врахувати для забезпечення ефективної роботи всіх його суб’єктів, зокрема:

Визначено особливості ринку аграрної продукції, зокрема: займає особливе місце в структурі ринку України, є визначальним результатом функціонування аграрного сектора та підприємств з переробки сільськогосподарської продукції; якісно виділяється серед інших товарних ринків сукупністю товарів, що на ньому реалізуються; аграрну продукцію порівняно з іншими видами продукції мають високий рівень взаємозамінності та в той же час низьку еластичність за доходами, а також обумовленість об’ємів виробництва не лише платоспроможним попитом, але й фізіологічними нормами споживання тощо; на ринку сільгосппродукції реалізуються товари першочергової потреби – продовольство, що має велике значення для існування людини; на аграрний ринок впливають сезонність виробництва продукції та її споживання, обумовлене біотехнологічним характером сільського господарства; залежність пропозиції на ринку сільгосппродукції від природно-кліматичних умов.

Структуровано методику системного аналізу аграрного ринку, зокрема досліджено базові умови ринку, структуру ринку, поведінку, державне

регулювання, що дозволило комплексно оцінити особливості його функціонування.

Запропоновано систему оцінювання показників кон'юнктури ринку агропродукції, яка включає категорії: купівельний попит, пропозиція ринку, тенденції розвитку, коливання, циклічність, регіональні особливості, ділова активність, комерційний ризик, масштаб ринку.

Проаналізовано етапи становлення та розвитку ринку агропродукції ЄС та визначено основні характерні риси кожного з них.

Визначено, що на сьогодні Україна збільшує свої частки на аграрних ринках Індії, Китаю, Єгипту, Бангладеш, Кореї, Ірану, Індонезії, Саудівської Аравії, Канади, США.

У 2018 р. експорт продукції АПК становив 18841,8 млн. дол., імпорт – 5462,9 млн. дол. США, зовнішньоторговельний оборот досяг 24304,7 млн. дол. США. Частка експорту продукції сільського господарства у загальному експорті країни становить 39,8%, що дає значний притік коштів до державного бюджету. Найбільшу питому вагу у загальному експорті становлять: зернові культури – 38,4%, олії – 23,3%.

Аналіз частки зайнятого населення у сільському господарстві свідчить, що більшість країн Східної Європи мають досить високі показники (звернемо увагу, що в країнах, що розвиваються, цей показник становить 2/3 і більше, тоді як у розвинутих країнах - менше 10 %, у США і деяких країнах Західної Європи – тільки 2-3 %).

Визначено, що основними перешкодами по зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції агропромислового комплексу на зовнішніх ринках є: низький рівень розвитку вітчизняної фінансової системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів, нерозвиненості в Україні сфери страхування ризиків; слабкий розвиток інфраструктури АПК; неспівпадіння вітчизняної бази стандартизації з міжнародними; переважно низький рівень спеціалізації існуючих сільськогосподарських підприємств;

відсутність достатнього цільового фінансування з боку держави; часта деградація ґрунтового покриву, зокрема родючого гумусного шару.

Оцінено фактори впливу на ефективність галузі сільського господарства України за допомогою програми BP_STAT. Пораховано декілька моделей, але найбільші коефіцієнти детермінації при розрахунках як показників за окремими групами, так і загального показнику ефективності, має метод Бокса-Дженкінса, тому саме ці результати наведено в дослідженні.

Оцінку факторів впливу на ефективність галузі сільського господарства України зроблено за багатофакторною регресією із надання факторам ваги впливу на результуючий показник. Доведено, що галузь сільського господарства України має значний потенціал розвитку, при чому її ефективність до 2023 року зростатиме.

Запропоновано алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції аграрного сектору, який показує, що під конкурентоспроможністю продукції аграрного сектору потрібно розуміти такий рівень її економічних, технічних та експлуатаційних параметрів, при якому вона здатна конкурувати з товарами-аналогами іноземного та вітчизняного походження.

Структуровано тенденції, які будуть спостерігатися в найближчому майбутньому на ринку аграрної продукції, зокрема: 1) виробники аграрної продукції не будуть отримувати доходи в повному обсязі, що призведе до погіршення соціально-економічних умов життєдіяльності населення сільських територій; 2) далі зростатиме від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом та по аграрних і продовольчих товарах зокрема; 3) збільшиться частка імпоротної продукції у сукупному споживанні продуктів харчування України.

Запропоновано заходи державної підтримки підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств та продовольчої продукції: 1) всебічна підтримка сільгосптоваровиробників в орієнтації на споживача; 2) стимулювання забезпечення цінової доступності аграрної продовольчої продукції для всіх соціальних груп населення; 3) поширення

використання «нішової» спеціалізації виробництв, що може забезпечити країну високоякісними сільськогосподарськими продуктами харчування та ефективний експорт; 4) розвиток органічного землеробства саме на базі малих аграрних підприємств та господарств населення як найбільш відповідного структурі їх агресурсного потенціалу; 5) використання маркетингових стратегій організації виробництва та збуту продовольчої продукції; 6) створення дорадчих та консалтингових структур, обслуговуючих кооперативів з метою забезпечення ефективної діяльності вітчизняних товаровиробників у сегменті малого та середнього агробізнесу.

Структуровано завдання щодо регулювання ринку аграрної продукції, а саме: визначення механізмів вдосконалення державної підтримки впровадження нових екологічно чистих технологій вирощування, поглибленої переробки сільгоспсировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної української продовольчої продукції; здійснення цінової політики в сільському господарстві на основі поєднання ціноутворення, державного регулювання та сприяння зростанню прибутків сільськогосподарських товаровиробників; вжиття заходів щодо узгодження системи сертифікатів сільськогосподарської продукції в Україні та норм, що регламентують санітарний та фіто-санітарний контроль, з міжнародними стандартами та вимогами, зокрема прискорити розроблення та впровадження узгоджених із міжнародними державних стандартів і систем якості, забезпечивши необхідне фінансування цих заходів; здійснення заходів щодо впровадження у сільськогосподарських підприємствах, що виробляють продовольчі товари, міжнародних систем забезпечення безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини; залучення інвестицій у сільськогосподарські та переробні підприємства з метою випуску конкурентоспроможної продукції; підготовка висококваліфікованих фахівців для здійснення названої діяльності в аграрному секторі економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни: кол. монографія / за ред. Шубравської О. В. та ін. Київ: Ін-т економіки та прогнозування України, 2014. 456 с.
2. Аграрний устрій України: наукове видання / за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.
3. Бородіна О., Прокопа І. На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? *Дзеркало тижня*. Україна. 2013. № 25, 5 лип.
4. Гайдучий П. І. Правда про ринок землі. Київ: ДКС Центр, 2020. 58 с.
5. Бірюк С. Роль держави у фінансовому забезпеченні розвитку аграрного сектора в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2013. № 1-2. С. 33–38.
6. Бородіна О.М., Могильний А.М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2009. № 6. С. 55–61.
7. Гайдук В. И., Самодуров И. В., Гайдук Н. В., Козаченко О. В. Проблемы и перспективы развития предпринимательской деятельности предприятий АПК: монография. Краснодар: ВНИЭТУСХ, 2000. 169 с.
8. Загурський О. М. Інституційне забезпечення державної підтримки аграрного сектору України. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 122–129.
9. Малік М. Й. Про державне регулювання розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 2. С. 156–166.
10. Міністерство фінансів України: Новини. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=392378&cat_id=53608 (дата звернення: 05.09.2020).
11. Олійник О. В., Калашнікова Т. В. Критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 49–53.
12. Павлов Г. Є. Сутність поняття державного регулювання аграрного сектора економіки. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 17–18.

13. Парамонов П. Ф. Организационно-экономические проблемы адаптации сельскохозяйственных товаропроизводителей к рыночным условиям хозяйствования. Краснодар: КГАУ, 2002. С. 427–482.

14. Про державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.01.2020 р. № 436–IX. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/719-18> (дата звернення: 06.09.2020).

15. Ковальова О. В. Інституційні форми організації управління розвитком аграрного сектора. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/vpdaa/2012_4/121.pdf (дата звернення: 10.09.2020).

16. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (редакція від 16.10.2012 на підставі документу №5460-VI). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15/> (дата звернення: 12.09.2020).

17. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у умовах демократичного державотворення. Т.ІІ. Київ: ІАЕ, 2001. 484 с.

18. Сільське господарство України за 2018 рік : Статистичний збірник за ред. Н. С. Власенка. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 392.

19. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2020).

20. Стігліц Д. Е. Економіка державного сектора. пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ: Основи, 1998. С. 36.

21. Шпикуляк О.Г. Проблеми розвитку та регулювання аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 120–128.

22. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / пер. с англ. Москва: Изд-во «Новости» при поддержке Изд-ва «Catallaxy», 1992. 304 с.

23. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2012. URL: <http://minagro.gov.ua> (дата звернення: 21.09.2020).

24. Сайт Європейської комісії. Брюссель: Європейська комісія, 2018. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2010/table_en/C7-1-375.pdf (дата звернення: 21.09.2020).

25. Загурський О. М. Аналіз інституціонального устрою аграрного сектора економіки України. *Економіка. Управління. Інновації*. Серія: Економічні науки. 2014. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_41 (дата звернення: 25.09.2020).

26. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наук. доп. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.

27. Пропозиції Аграрного союзу України до Програми розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/node/10516> (дата звернення: 25.09.2020).

28. Розвиток господарських формувань та організація виробництва в аграрній сфері АПК. Київ: УААН. ІАЕ, 1999. 296 с.

29. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності. за ред. М. Ф. Кропивка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 38 с.

30. Ткачук А. Розвиток сільських територій в умовах змін. Презентація Конференції «Розвиток сільських територій в умовах змін», м. Київ, 19 квіт. 2016 р. URL: <https://www.csi.org.ua/news/bryfing-anatoliya-tkachuka-prysvyachenogo-provedennnyu-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi-silski-terytoriyi-v-umovah-detsentralizatsiyi-stan-mozhlyvosti-zagrozy/> (дата звернення: 27.09.2020).

31. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: монографія. Херсон: Грінь Д.С., 2013. 650 с.

32. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2012. 56 с.

33. Чурилова Т. М. До питання про аграрний устрій України: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 20 - річчю створення факультету землевпорядкування, м. Київ, 23-24 верес. 2016 р. Київ: НУБіП, 2016. 36 с.

34. Шиян В. Й., Шарко І. О. Аграрна політика: курс лекцій. Харків: Харк. нац. аграр. ун-т, 2007. 204 с.

35. Алейнікова О.В. Міжнародна економічна інтеграція як процес наднаціонального регулювання сфери економічних відносин. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип.2. С. 8–13.

36. Верстяк О. М. Основні напрямки розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. Вип. 2. С. 49–58.

37. Suanin W. Demand Elasticity of Processed Food Exports from Developing Countries: A Panel Analysis of US Imports. *Journal of Agricultural Economics*. 2020. Volume 71, Issue 3. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-9552.12409> (last accessed: 27.09.2020).

38. Відкриття ринків в ЄС. URL: http://www.cci.zp.ua/images/pdf/open-market_EU_ODF_2014.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

39. Ганза І.В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С.116–121.

40. Gryshova I., Nikoliuk O., Marchuk L. Institutional aspects of the regulation of economic security of the agricultural production. *Food Industry Economics*. 2019. Vol. 11, Issue 3. P. 23-32. URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v11i3.1458> (last accessed: 10.10.2020).

41. Gryshova I., Petrova M., Tepavicharova M., Diachenko A. P., Gutsul T. A model for selection of a management team to ensure the sustainability and development of the business organizations. *Entrepreneurship and Sustainability*. Issues 7(1). 2019.P. 690-703. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1\(49\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(49)).

42. Triantafyllou A., Dotsis G., Sarris A. Assessing the Vulnerability to PriceSpikes in Agricultural CommodityMarkets. *Journal of Agricultural Economics*,

Vol. 71, No. 3, 2020, P. 631–651. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-9552.12377>.

43. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025> (дата звернення: 12.10.2020).

44. Інструкція щодо заповнення форм державних статистичних спостережень N 21-заг «Реалізація сільськогосподарської продукції». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0880-08> (дата звернення: 12.10.2020).

45. Коваленко Є. О. Діяльність держави щодо створення передумов для інтеграції України до ЄС. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 34. С. 199–213.

46. Лаврів І.М. Експортний потенціал аграрних підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». Львів, 2017. 221 с.

47. Kapelko M., Lansink A. Dynamic Cost Inefficiency of the European Union Meat Processing Firms. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 71, No. 3, 2020, 760–777. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-9552.12382> (last accessed: 15.10.2020).

48. Лаврів І.М. Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу.

49. Modern Transformation of Economics and Management in Era of Globalization: conference proceedings of the International Scientific-Practical Conference (January 29, 2016). *Klaipeda: Baltija Publishing*, 2016. P. 37–40.

50. Гнатєва Т. М., Лівінський А. І. Методологія застосування імітаційних моделей у контексті розширеного відтворення підприємств аграрного виробництва. *Агросвіт*. 2019. № 5. С. 25–31. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.5.25> (дата звернення: 25.10.2020).

51. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. *Міжнародна економічна політика*. 2008. № 1-2 (8–9). С. 241–271.

52. Осадча Н. В. Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу. *Економічний Вісник Донбасу*. 2011. № 3(25). С. 71–81.

53. Офіційна сторінка Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 28.10.2020).

54. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 20.10.2020).

55. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/node/7644> (дата звернення: 27.10.2020).

56. Курс валют. URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily> (дата звернення: 27.10.2020).

57. Струк Б. М., Дранович М. П. Інтеграція України у світове господарство. URL: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/13_57920.doc.htm (дата звернення: 28.10.2020).

58. Суматохіна І. М., Завгородня Є. С., Дук Н. М. Географічний аналіз та картографування структурних змін експорту-імпорту товарів в Україні. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2409-3173/article/view/50696/46627> (дата звернення: 29.10.2020).

59. Тимофєєнко С. А. Визначення зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 1. С. 77–84.

60. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association> (дата звернення: 10.10.2020).

61. Управління експортним потенціалом України: монографія. за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац.торг.-екон. ун-т, 2007. 210 с.

62. Швецова М. Б. Стимулювання експорту продукції машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». Тернопіль, 2010. 21 с.

63. Штифанич Р. В. Розвиток агробізнесу в регіоні. *Економіка АПК*, 2010. №3. С. 81–83.

64. Щербіна С.В. Розвиток зовнішньоторговельних перспектив агропромислового комплексу України в контексті Євроінтеграції. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12SSVUKE.pdf> (дата звернення: 12.10.2020).

65. Попадинець Н.М. Внутрішній ринок продукції лісової промисловості України: проблеми та напрями розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2014. 182 с.

66. OECD-FAO Agricultural Outlook 2019-2028. URL: <http://www.fao.org/3/ca4076en/ca4076en.pdf> (дата звернення: 15.10.2020).

67. Україна зменшує імпорт та збільшує експорт сільськогосподарської продукції. *Аграрний бюлетень*. URL: <http://ab.org.ua/ukrayina-zmenshuye-import-ta-zbilshuye-eksport-silskogospodarskoyi-produktsiyi/> (дата звернення: 18.10.2020).

68. Лагутін В. Д. Конкурентоспроможність національної економіки: навч. посіб. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 296 с.

69. Апопій В.В. Внутрішня торгівля в АПК України: ефективність взаємодії: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 386 с.

70. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наукова доповідь. За ред. акад. УААН В. М. Трегубочка, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. К.: Інститут екон. та прогноз., 2007. 206 с.

71. Ганначенко С.Л. Економічна роль держави у формуванні українсько-російських торговельних відносин в агропродовольчій сфері: дис. канд. екон. наук: 08.02.03. Київ, 2004. 157 с.

72. Іртищева І. О. Функціонування агропродовольчої сфери регіону на засадах інноваційного розвитку. URL: http://www.agroin.org/statti/irtysheva_5.html (дата звернення: 14.10.2020).

73. Боліла С. Ю. Підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України на основі інноваційних факторів URL: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/75187.doc.htm (дата звернення: 17.10.2020).

74. Осташко Т.О. Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС. Інститут сільського розвитку, 2005. 70 с.

75. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери: монографія. Ужгород: ІВА, 2005. С. 62–70.

76. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку: монографія. за ред. Б.Й. Пасхавера. НАН України. Ін-т екон. та прогнозув. К., 2009. С. 157.

77. Бураковський І. Оцінка потреб України у галузі сприяння міжнародній торгівлі: Вплив торговельної політики на людський розвиток. К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2011. 128 с.

78. Fałkowski J., Curzi D., and Olper A. Contracting Institutions, Agro-food Trade and Product Quality. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 70, No. 3, 2019, 749–770. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-9552.12314> (last accessed: 01.11.2020).

79. Producer and Consumer Support Estimates (OECD Database 1986–2010). Organisation for economic cooperation and development. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON2012TSE_EE (last accessed: 02.11.2020).

80. Комарова И.В. Государственная поддержка аграрного сектора России и Украины: сравнительный анализ с использованием международных показателей. *Научный журнал КубГАУ*. 2010. №55.

81. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011: OECD Countries and Emerging Economies. OECD: OECD Publishing, 2011. 362 p.

82. Чапко І. Сучасна політика підтримки сільського господарства в Україні (аналіз та пропозиції). К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. URL: http://www.un.org.ua/brc/ua_wdp_src/strategy_support_UKR_.pdf (дата звернення: 02.11.2020).

83. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналітична доповідь. за ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2011. 39 с.

84. Santeramo F., Lamonaca E. The Effects of Non-tariff Measures on Agri-food Trade: A Review and Meta-analysis of Empirical Evidence. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 70, No. 3, 2019, 595–617. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-9552.12316> (last accessed: 03.11.2020).

85. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Інститут екон. та прогноз. К., 2012. 56 с.

86. Варченко О. М. Організаційно-економічні засади формування експортного потенціалу олійних культур в Україні. *Економічний дискурс*. 2018. № 4. С. 23–31.

87. Васильчук В.В. Втрати бюджету України внаслідок зловживань із ПДВ. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. № 1. С. 83–90.

88. Виконання державного бюджету 2018 рік. Міністерство фінансів України. URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/MinFin_budget_2018_.pdf (дата звернення: 17.11.2020).

89. Гаркушенко О. М., Філіппова Н. В. Шляхи гармонізації ставок ПДВ з європейськими: проблеми та виклики. *Економіка промисловості*. 2016. № 3. С. 81-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2016_3_6 (дата звернення: 18.10.2020).

90. Длугош І., Ващенко М. Способи незаконного отримання ПДВ у Польщі. *Економіка розвитку*. 2017. № 1. С. 31-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escro_2017_1_6 (дата звернення: 18.10.2020).

91. Зварич О.В. Податкові надходження: методологія прогнозування: монографія. Київ: Нац. торг.-екон. університет. 2013. 444 с.

92. Іванов Ю. Б., Тищенко О. М. Регулятивний потенціал податкової системи України: монографія. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2009. 336 с.

93. Лупенко Ю. О., Тулуш Л. Д. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року: наук. вид. Київ: ІАЕ, 2013. 38 с.

94. Мілашов Д. Реєстрація податкових накладних. *Вісник Державної фіскальної служби України*. 2017. № 47 (951). URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006609-reyestratsiya-podatkovikh-nakladnikh-3> (дата звернення: 11.10.2020).

95. Осташко Т. О. Структурні зміни у торгівлі сільськогосподарськими товарами під впливом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 48–58.

96. Конкурентні стратегії національних виробників агропромислової продукції у сучасній парадигмі глобального економічного середовища: монографія / за заг. ред. Т.В. Орехової. Вінниця: ДонНУ, 2019. 144 с.

97. Атаманчук З.А., Макогін З.Я. Глобалізація світових ринків товарів та послуг. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління «Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку»*. Серія «Економіка». Вип. 314. 2019. С. 251–257.

98. Письменна О.В. Проблеми та перспективи розвитку аграрного ринку України в умовах пандемії. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Стан держави під час пандемії коронавірусної хвороби”* (11 вересня 2020 р.). Київ. 60 с.

ДОДАТКИ

